

LANDINRICHTING ZUIDWOLDE-ZUID

Cijfers en meningen uit de landbouw

September 1997

SIGN: L27-595
EX. NO: 2
NLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

LANDINRICHTING ZUIDWOLDE-ZUID; CIJFERS EN MENINGEN UIT DE LANDBOUW

Voskuilen, M.J.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1997

Mededeling 595

ISBN 90-5242-407-1

56 p., tab., fig., bijl.

Onderzoek naar de landbouw in het landinrichtingsgebied Zuidwolde-Zuid ten behoeve van de planvoorbereiding, waaronder de communicatie met de agrariërs in het gebied. Zuidwolde-Zuid is een van de drie aan elkaar grenzende landinrichtingsgebieden in Zuidwolde, waarvoor eind 1996 de drie landinrichtingscommissies tegelijk zijn benoemd. Ook voor de andere twee gebieden - Zuidwolde-Noord en Beneden Egge - zijn landbouwkundige onderzoeken verricht, die zijn uitgebracht onder de titels: "Landinrichting Zuidwolde-Noord" (Mededeling 594) en "Landinrichting Beneden Egge" (Mededeling 596).

Met behulp van gegevens uit de CBS-Landbouwtelling zijn de ontwikkelingen in de landbouw in het gebied tussen 1988 en 1996 beschreven, en is de huidige positie van de landbouw in de gebieden aangegeven, onder andere door een vergelijking te maken met het Noordelijk Zandgebied. Voor het verwoorden van de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en op enkele specifieke onderwerpen, zijn agrariërs geïnterviewd.

Landinrichting/Zuidwolde/Landbouw/Landbouwvisie/RAK/Herinrichting/Zuidwolde-Zuid/Zuidwolde-Noord/Beneden Egge

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
LEESWIJZER	7
SAMENVATTING	9
1. INLEIDING	15
1.1 Achtergrond en doel	15
1.2 Ligging en grootte van het gebied	15
1.3 Aanpak	16
1.4 Bedrijfsomvang en -typering	18
2. ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE	19
2.1 Algemeen	19
2.2 Bedrijfstypen	19
2.3 Bedrijfs grootte	20
2.4 Productiesamenstelling	21
2.5 Grondgebruik	22
2.6 Veestapel	23
3. HUIDIGE SITUATIE IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Bedrijfstypen	24
3.3 Bedrijfsomvang en continuïteit	25
3.4 Leeftijd en opvolging	26
3.5 Verkaveling	27
3.6 Mestproductie	29
3.7 Melkveebedrijven	31
3.8 Andere bedrijven	32
4. LANDBOUW IN ZUIDWOLDE-ZUID, ZUIDWOLDE-NOORD EN BENEDEN EGGE	34
4.1 Inleiding	34
4.2 Ontwikkelingen	34
4.3 Bedrijfsomvang	36
4.4 Leeftijd en opvolging	37
4.5 Andere aspecten	38
4.6 Melkveebedrijven	39
4.7 Conclusies	40

	Blz.
5. VISIE VAN LANDBOUWERS IN ZUIDWOLDE-ZUID	41
5.1 Inleiding	41
5.2 Achtergronden	41
5.3 Bedrijfskenmerken	42
5.4 Natuur	43
5.5 Landinrichting	46
5.6 Landbouw	49
6. AANBEVELINGEN	51
LITERATUUR	54
BIJLAGE	55
1. Nederlandse grootte-eenheid	56

WOORD VOORAF

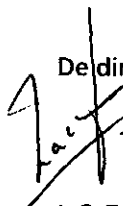
In Zuidwolde zijn eind 1996 voor drie aan elkaar grenzende landinrichtingsgebieden - Zuidwolde-Zuid, Zuidwolde-Noord en Beneden Egge - de drie landinrichtingscommissies tegelijk geïnstalleerd. De commissies zijn verantwoordelijk voor de voorbereiding en de uitvoering van de landinrichtingsplannen. In de voorbereiding is onder andere behoefte aan actuele informatie over de landbouwkundige situatie in de gebieden. Verder willen de commissies de visie vanuit de landbouw vernemen op een aantal vraagstukken, zoals toekomstperspectieven van de landbouw en de wensen van de landbouw ten aanzien van de landinrichting. Dit was de aanleiding voor de Dienst Landelijk Gebied Drenthe (DLG Drenthe) een onderzoek te laten verrichten door het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO). Het onderzoek is vastgelegd in de volgende rapporten:

- Landinrichting Zuidwolde-Zuid (Mededeling 595)
- Landinrichting Zuidwolde-Noord (Mededeling 594)
- Landinrichting Beneden Egge (Mededeling 596)

Het onderzoek is besproken met dhr. A. Albers, Mw. J. Koopman en dhr. B.L. Schaap van DLG Drenthe. De inventarisatie van de bedrijven en de verzameling van de gegevens over de landbouwstructuur zijn verzorgd door Mw. C.M. de Zwijger-de Brabander. De interviews zijn afgenomen door Mw. E.A.J. Zwambag en dhr. M.J. Voskuilen.

In het bijzonder wil ik de geïnterviewde agrariërs bedanken voor hun medewerking.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, september 1997

LEESWIJZER

Dit rapport gaat over Zuidwolde-Zuid. In hoofdstuk 1 worden de achtergrond, het doel en de aanpak van het onderzoek behandeld.

In hoofdstuk 2 zijn de ontwikkelingen in de landbouw in het hele gebied Zuidwolde beschreven, waarbij een vergelijking is gemaakt met de ontwikkelingen in het Noordelijk Zandgebied. Hoofdstuk 3 is gewijd aan de huidige positie van de landbouw in Zuidwolde, waarbij wederom het Noordelijk Zandgebied fungeert als vergelijkingsgebied. In hoofdstuk 4 zijn een aantal kenmerken van de landbouw in de drie landinrichtingsgebieden - Zuidwolde-Zuid, Zuidwolde-Noord en Beneden Egge - met elkaar vergeleken. Alle drie de hoofdstukken (2,3 en 4) zijn gebaseerd op de gegevens van de Landbouwtelling.

In hoofdstuk 5 wordt de visie van de landbouw in Zuidwolde-Zuid op de landinrichting en de landbouw in het gebied verwoord, op basis van interviews met agrariërs uit het gebied. Hoofdstuk 6 is ingeruimd voor een aantal aandachtspunten en aanbevelingen ten aanzien van de landinrichting in Zuidwolde-Zuid.

Het gehele onderzoek in Zuidwolde is vastgelegd in drie rapporten, die bestaan uit een gelijklopend deel (hoofdstukken 2, 3 en 4), en een gebiedsspecifiek deel (samenvatting, hoofdstukken 5 en 6). Om snel een indruk van het onderzoek te krijgen, kan de samenvatting worden gelezen (gele bladzijden). Meer gedetailleerde informatie over Zuidwolde-Zuid is te vinden in de hoofdstukken 4, 5 en 6. Samen met de hoofdstukken 1, 2 en 3 kan de lezer zich een compleet beeld vormen van het onderzoek.

SAMENVATTING

Achtergrond en doel

De landinrichtingscommissies voor Zuidwolde-Zuid, Zuidwolde-Noord en Beneden Egge zijn eind 1996 gelijktijdig geïnstalleerd. Zij zijn belast met de voorbereiding en uitvoering van de landinrichtingsplannen voor deze drie aan elkaar grenzende gebieden in Zuidwolde. Daarbij is onder andere behoefte aan actuele gegevens over de landbouwkundige situatie in de gebieden. Ook willen de commissies graag weten hoe de boeren in de verschillende gebieden denken over de landinrichting en de landbouw. Dit was de aanleiding voor de Dienst Landelijk Gebied Drenthe het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) onderzoek te laten verrichten.

Het doel van het onderzoek is het geven van inzicht in de recente ontwikkelingen en de huidige positie van de landbouw in het landinrichtingsgebied Zuidwolde, en in de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en de landbouw in het gebied.

Aanpak en rapportage

Voor 1988 en 1996 zijn de landbouwbedrijven in de gebieden geïnventariseerd. Met behulp van de Landbouwtelling zijn vervolgens enkele kengetallen over de landbouwstructuur geselecteerd. Het Noordelijk Zandgebied fungeert in de studie als vergelijkingsgebied. Voor de visie vanuit de landbouw zijn acht agrariërs per landinrichtingsgebied geïnterviewd.

Het gehele onderzoek in Zuidwolde is vastgelegd in drie rapporten, getiteld:

- Landinrichting Zuidwolde-Zuid (Mededeling 595)
- Landinrichting Zuidwolde-Noord (Mededeling 594)
- Landinrichting Beneden Egge (Mededeling 596)

Deze samenvatting heeft betrekking op de resultaten van het onderzoek in Zuidwolde-Zuid.

Ontwikkelingen in de landbouw

Het aantal landbouwbedrijven is in Zuidwolde-Zuid in de bijna tien jaar omvattende studieperiode ongeveer evenveel afgenomen als in Beneden Egge en in het vergelijkingsgebied, het Noordelijk Zandgebied. De werkgelegenheid in de primaire landbouw is in Zuidwolde-Zuid minder sterk gedaald dan in beide hiervoor genoemde gebieden. Vrijwel de gehele economische betekenis van de landbouw in Zuidwolde-Zuid wordt bepaald door de graasdiërhouderij. In de studieperiode is dat aandeel nog iets toegenomen, in tegenstelling tot bei-

de andere landinrichtingsgebieden. De melkveestapel is in Zuidwolde-Zuid veel minder sterk ingekrompen dan in de beide andere landinrichtingsgebieden en in het Noordelijk Zandgebied. Het aantal melkkoeien per hectare is in Zuidwolde-Zuid dan ook niet zo sterk gedaald. Het economisch belang van de intensieve veehouderij - de op een na grootste tak - is in de studieperiode gedaald.

Het westelijk deel van Zuidwolde-Zuid bestaat volgens de geïnterviewden enerzijds uit een verouderd deel met weinig fanatieke boeren, en anderzijds uit een deel met wat grotere bedrijven die zich goed ontwikkeld hebben. Het algemene beeld van het oostelijk deel is een gezonde landbouw met veel actieve boeren.

Huidige positie van de landbouw

De bijna 90 bedrijven in Zuidwolde-Zuid hebben 1.800 ha cultuurgrond in gebruik en bieden omgerekend aan 130 personen een fulltime baan. Zuidwolde-Zuid is bij uitstek een melkveehouderijgebied. Daarnaast komt er nog wat intensieve veehouderij en akkerbouw voor. Vrijwel het gehele areaal cultuurgrond bestaat uit grasland en voedergewassen.

De gemiddelde omvang van de bedrijven in het gebied is vergelijkbaar met die in Beneden Egge, groter dan in Zuidwolde-Noord, maar kleiner dan in het Noordelijk Zandgebied. De vooruitzichten op het voortzetten van bedrijven zien er echter in Zuidwolde-Zuid slechter uit dan in beide andere landinrichtingsgebieden en het vergelijkingsgebied. Veel oudere bedrijfshoofden en een laag opvolgingspercentage zijn hiervan de oorzaak. De bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder zonder opvolger hebben in Zuidwolde-Zuid bijna 40% van oppervlakte cultuurgrond in gebruik. In het Noordelijk Zandgebied hebben deze bedrijven een kwart van de grond in gebruik. Er lijken dus op termijn ruime mogelijkheden te zijn voor bedrijfsvergroting en verdere bedrijfsontwikkeling voor de blijvende bedrijven. Echter, er rust op dit gebied een forse natuurclaim. Een oppervlakte van circa 275 ha beheers-, 210 reservaats- en circa 130 ha natuurontwikkelingsgebied is aangewezen in Zuidwolde-Zuid. Overigens is een deel van de grond al eigendom van natuurorganisaties, en gronden waar beheersovereenkomsten voor worden afgesloten, houden naast de natuurfunctie ook een landbouwkundige functie.

De boeren in het westelijk deel van het gebied hebben volgens de geïnterviewden weinig mogelijkheden om grond dicht bij huis aan te kopen. Grond wordt bijvoorbeeld richting Fort gekocht, waar weinig bedrijven een opvolger hebben en waar wat kleinere bedrijven zitten. In het westelijk deel ligt ook het zwaartepunt van de natuurclaims. De bedrijven in het oostelijk deel zitten volgens de geïnterviewden over het algemeen ruim in de grond. Ze verwachten dat in dit deel voldoende grond zal vrijkomen - afgezien van de natuurclaims - omdat er toch ook wat kleinere bedrijven of oudere boeren zonder opvolger in het gebied zijn.

Veruit het grootste deel van de bedrijven in Zuidwolde-Zuid is gespecialiseerd in de melkveehouderij. Deze bedrijven zijn gemiddeld groter dan in beide andere landinrichtingsgebieden, maar kleiner dan in het Noordelijk Zandge-

bied. Verder hebben de melkveebedrijven in Zuidwolde-Zuid in vergelijking met beide andere landinrichtingsgebieden vrij veel opvolgers, een iets zwaardere veebezetting en een iets slechtere verkaveling.

Het ideale bedrijf dat de geïnterviewden voor de nabije toekomst voor ogen hebben, wijkt niet drastisch af van het bedrijf dat ze nu hebben. Het gewenste melkquotum loopt uiteen van 400 à 500 duizend kilogram melk voor een gezinsbedrijf, tot circa 800 duizend kilogram melk voor een tweemansbedrijf. Enkele geïnterviewden legden de nadruk op het zoveel mogelijk zelf voorzien in de (ruw)voerbehoefte, en het kunnen afzetten van de mest op het eigen bedrijf. In feite komt dat neer op het bedrijf een meer gesloten, grondgebonden karakter te geven. Dat betekent een niet al te zware veebezetting: één tot anderhalve melkkoe per hectare, of twee gve per hectare. De veebezetting in het gebied ligt nu ruim boven de twee gve per hectare.

Beoordeling inrichting

Voor de verkavelingswensen kan het begrip "basisinrichting" gebruikt worden. De "basisinrichting" is een referentiebeeld voor een goede toestand van de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing voor een duurzame, veilige en concurrerende landbouw. Voor de melkveehouderij is een van de wensen een huiskavel van 60% van de bedrijfsoppervlakte. Een ruime meerderheid van de melkveebedrijven in Zuidwolde-Zuid voldoet niet aan dit criterium.

Volgens de geïnterviewden is de verkaveling vooral in het westelijk deel van het gebied over het algemeen niet zo goed. Dit is mede veroorzaakt doordat bedrijven grond op wat grotere afstand hebben gekocht, wegens gebrek aan grond in de nabijheid, wat onder meer wordt toegeschreven aan de natuurclaims. Ook in de omgeving van Paardelanden-Schrapveen laat de verkaveling te wensen over. Richting Drogteropslagen is de verkaveling wel redelijk: "*Ze kunnen in ieder geval het vee bij huis houden.*" Boeren met gronden die aan de Reest grenzen, noemen die gronden ongeschikt voor een economische bedrijfsvoering, vooral omdat de gronden erg nat zijn: "*Over de waterhuishouding langs de Reest wordt veel geklaagd, vooral nadat ze stuwen in de Reest hebben gemaakt.*" De ontsluiting wordt over het algemeen als redelijk goed beoordeeld. Wel wordt gevraagd om een beter onderhoud van (zand)wegen.

Meningen over natuur

De natuur die uit de plannen naar voren komt en zoals de geïnterviewden die zien in de reservaatgebieden, is niet wat zij onder natuur verstaan. Zij vinden het onnatuurlijk, niet passend bij het gebied. Verder vinden ze het natuurgebied niet groot genoeg om het zonder ingrepen te laten ontwikkelen, en ze vinden dat natuurgebieden toegankelijk moeten zijn: wandelroutes moeten door natuurgebieden en er niet langs lopen. Boeren kunnen zich nog wel vinden in natuurontwikkeling op minder goede landbouwgronden langs de Reest, maar natuurontwikkeling op goede landbouwgronden, zoals langs de Nieuwe Dijk, gaat hen te ver. Niet alleen de boeren, maar ook de andere inwoners van de streek staan daar volgens de geïnterviewden afwijzend tegen-

over. De geïnterviewden vinden dat geld op een onverantwoorde manier wordt ingezet voor een klein stukje natuurontwikkeling.

De weerstand en het onbegrip tegen de plannen voor natuurontwikkeling komen niet alleen voort uit de andere ideeën die boeren van natuur hebben dan de natuurorganisaties, het is mede te wijten aan de wijze waarop de plannen tot stand zijn gekomen. De geïnterviewden vinden dat de plannen zonder of te weinig inspraak door de overheid worden opgelegd, dat ze dwangmatig karakter hebben. Er wordt voorbijgegaan aan de kennis van de streekbewoners, mensen die het gebied mede vorm hebben gegeven. Als voorbeeld is de reservaatvorming langs de Reest genoemd. Volgens de geïnterviewden is door het plaatsen van stuwen in de Reest het waterpeil hoger komen te staan. Iemand met klachten hierover, heeft naar zijn zeggen te horen gekregen: *"Ja, het staat wel hoog, maar we kunnen ook niet wachten tot de laatste boer het licht uitdoet."* Het vrijwillig karakter van de plannen voor reservaatvorming plaatsen ze dan ook tussen aanhalingstekens: *"Ze maken je het eerst zuur en dan gaan de boeren vanzelf wel vrijwillig weg."*

Zien de boeren voor zichzelf een rol weggelegd bij natuurbeheer en -ontwikkeling? Op bedrijfsniveau zijn de mogelijkheden om reservaat- of beheersgrond in te passen in de bedrijfsvoering beperkt in verband met de voederwinning en de afzet van mest. Ideeën over het ontwikkelen van natuur buiten het eigen bedrijf, bijvoorbeeld in samenwerking met andere boeren, zijn niet naar voren gebracht. Wel hebben enkele geïnterviewden een meer algemene oproep gedaan:

"Laat boeren het onderhouden (natuur), de boeren willen best helpen beheren, maar dan wel met een boerenmentaliteit. Dat betekent dus niet het land zo laten liggen, er niets aan doen, dat werkt niet, het land verruit, het wordt een grote bende."

Een geïnterviewde roept vooral het Drentse Landschap op meer uit handen te geven, mede om het wantrouwen bij de boeren weg te nemen: probeer de mensen in het gebied erbij te betrekken en niet af te stoten. Een geïnterviewde ziet wat er nu in het gebied gebeurt als een strijd tussen natuur/milieu en de landbouw. Hij vindt dat *"het beter zou zijn als de natuurorganisaties meer met de landbouw zouden samenwerken. Dit kan zowel de duurzaamheid van de landbouw als van de natuur bevorderen"*.

Samengevat plaatsen de geïnterviewden vraagtekens bij de omvang, de inhoud (soort natuur), de procedures en de financiële kanten van de natuurplannen. Voorts staan de boeren volgens de geïnterviewden over het algemeen wantrouwend tegenover de overheid en meer in het bijzonder het Drentse Landschap.

Meningen over landinrichting

Voor het westelijk deel van het gebied - waar het zwaartepunt ligt van de natuurclaims - is het moeilijk aan te geven hoe de boeren denken over de landinrichting. Dat komt vooral omdat voor veel boeren geen toekomst is weg-

gelegd door de natuurclaims. In directe zin, omdat het de bedoeling is landbouwgronden om te vormen tot natuurterreinen. In indirecte zin, omdat de mogelijkheden voor grondruil en bedrijfsvergroting zullen afnemen door de uitbreiding van natuurgebieden.

De meningen in het oostelijk deel lopen uiteen van "Landinrichting hoeft hier niet te gebeuren", "Het gaat alleen om de natuur" tot "Men staat met gemengde gevoelens tegenover de landinrichting". Volgens een geïnterviewde is landinrichting niet nodig, omdat de verkaveling niet te verbeteren valt of omdat er vanzelf grond vrijkomt, doordat kleinere bedrijven zullen gaan stoppen. Een andere geïnterviewde is van mening "dat in het gebied nog veel actieve boeren zitten die door kavelruil het bedrijf beter verkaveld willen krijgen". Men is echter bang voor de grote reservaatgebieden, bijvoorbeeld voor een te hoog grondwaterpeil.

De omvang van de natuurclaims, vooral in relatie met de financiële middelen, de mentaliteit in het gebied, het grootgrondbezit en de eigenschappen van de grond zijn factoren die volgens de geïnterviewden het ruilproces kunnen bemoeilijken.

Aanbevelingen

Mede op basis van de interviews zijn de volgende aanbevelingen opgesteld. Deze aanbevelingen zijn gerangschikt onder de thema's informatie, draagvlak en samenwerken. Ze hangen bijna allemaal samen met de natuurplannen voor dit gebied. Het hoofddoel van de landinrichting in Zuidwolde-Zuid is immers de ontwikkeling van natuurwaarden. De meeste aanbevelingen zijn gericht aan de landinrichtingscommissie, en enkele aan de boeren en de natuurorganisaties, met name het Drentse Landschap.

Informatie:

- wees steeds goed bewust van wat er leeft in het gebied;
- verschaf heldere, duidelijke informatie over de (on)mogelijkheden van de landinrichting;
- verwerf zoveel mogelijk speelruimte in de plannen voor natuurontwikkeling;
- maak de speelruimte duidelijk die in de plannen voor natuurontwikkeling zit.

Draagvlak:

- stimuleer discussie tussen boeren, overige inwoners van het gebied, recreanten, natuurorganisaties en overheid over natuurontwikkeling;
- verwerf inzicht in de gewenste natuurontwikkeling bij de diverse groepen.

Samenwerken:

- probeer als boeren ook de kansen die liggen in natuurbeheer en natuurontwikkeling te zien en te benutten;
- probeer als boeren samenwerkingsverbanden aan te gaan, met boeren of met boeren en natuurorganisaties.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond en doel

In oktober 1996 is de landinrichtingscommissie voor Zuidwolde-Zuid geïnstalleerd, tegelijkertijd met de landinrichtingscommissies voor Zuidwolde-Noord en Beneden Egge. De drie gebieden liggen in Zuidwolde en grenzen aan elkaar (figuur 1.1). Als vorm van landinrichting is in Zuidwolde-Zuid gekozen voor een herinrichting met bijzondere doelstelling, en in Zuidwolde-Noord en Beneden Egge voor een ruilverkaveling met administratief karakter (RAK). De landinrichtingscommissies zijn verantwoordelijk voor de voorbereiding en uitvoering van de landinrichtingsplannen. In de voorbereidingsfase is er onder meer behoefte aan actuele informatie over de landbouw in de gebieden, waaronder de wensen die er bij de agrariërs leven ten aanzien van de landinrichting. Om daarin te voorzien, heeft de Dienst Landelijk Gebied (DLG) Drenthe het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) een onderzoek laten verrichten.

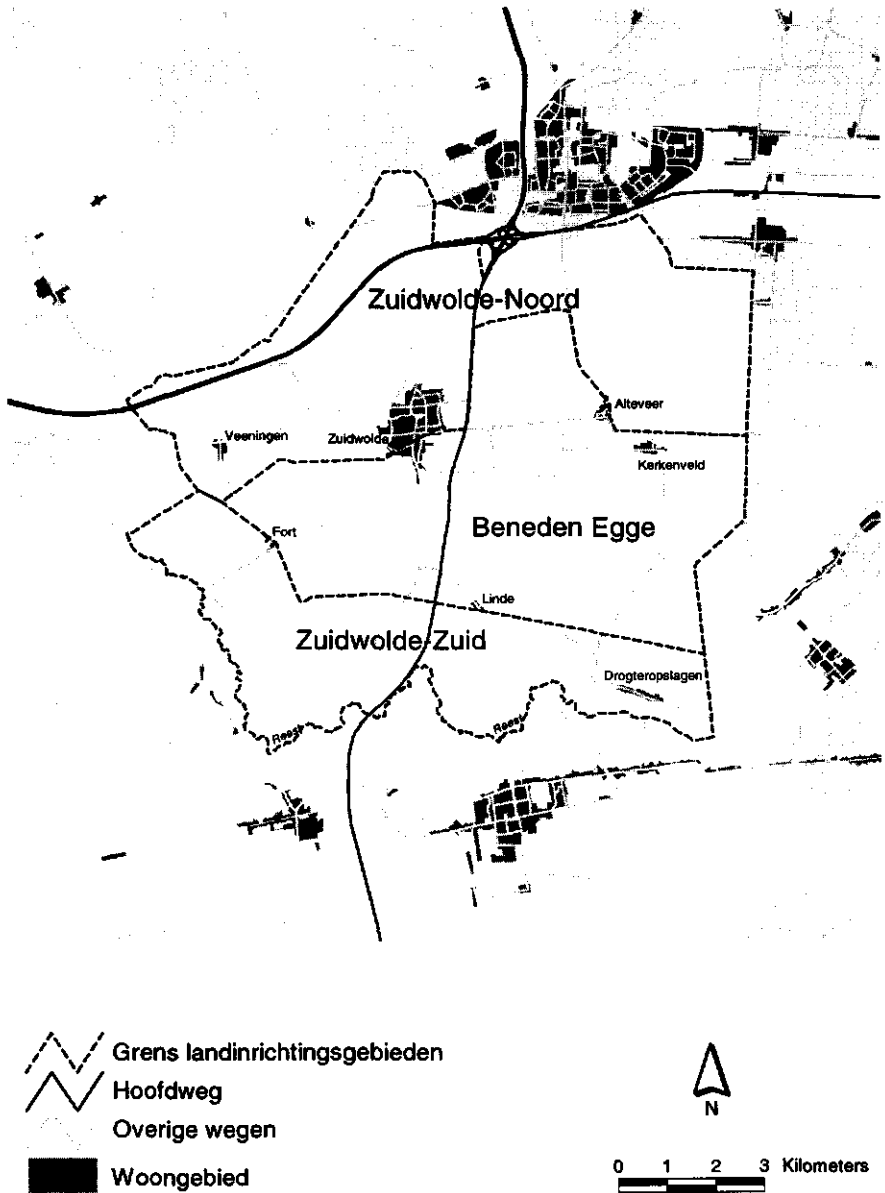
Doel van het onderzoek is:

het geven van inzicht in de recente ontwikkelingen en de huidige positie van de landbouw in het landinrichtingsgebied Zuidwolde, en in de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en de landbouw in het gebied.

1.2 Ligging en grootte van het gebied

In figuur 1.1 is de begrenzing van de landinrichtingsgebieden in Zuidwolde weergegeven. Globaal wordt het gehele gebied begrensd door de Reest in het zuiden en zuidwesten, door de Hooegevensche Vaart en de bebouwing van Hooegeveen in het noordwesten en noorden, en door de weg van Hollandscheveld naar Slagharen (N852) in het oosten.

De oppervlakte van de drie gebieden samen bedraagt circa 10.700 ha, waarvan 2.600 ha in Zuidwolde-Zuid, 4.100 ha in Zuidwolde-Noord en 4.000 ha in Beneden Egge (Provincie Drenthe, 1995). De geregistreerde agrarische bedrijven in het gebied hebben circa 7.800 ha grond in gebruik, waarvan ongeveer 7.400 ha bestaat uit cultuurgrond. Het overige grondgebruik bestaat in hoofdzaak uit bos- en natuurgebied.

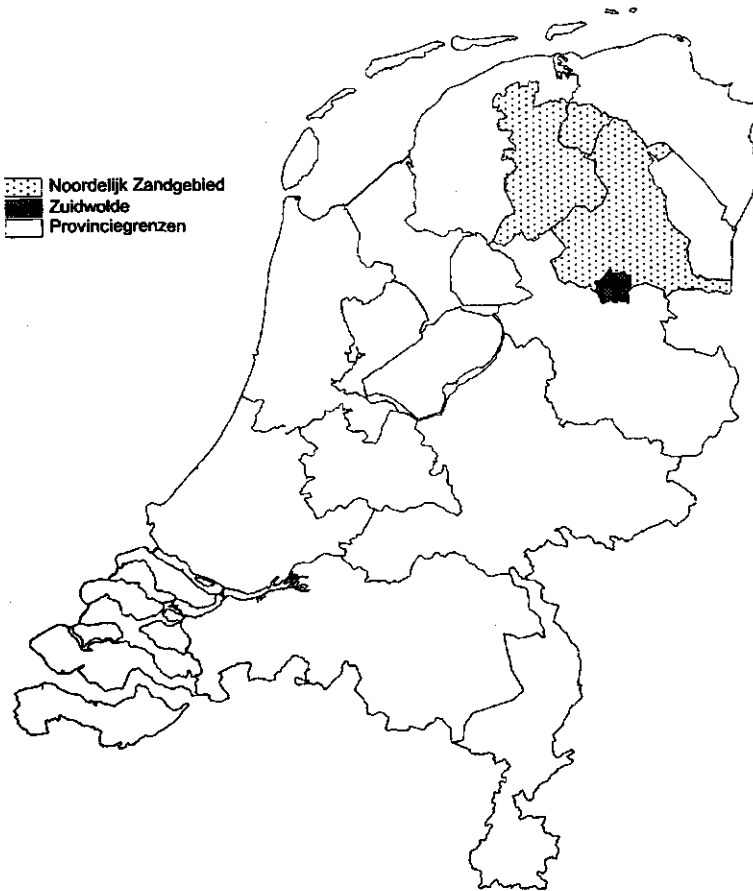
Figuur 1.1 Begrenzing landinrichtingsgebieden in Zuidwolde
 Bron: AVV (RWS), CBS.

1.3 Aanpak

Het onderzoek bestaat uit twee onderdelen. Ten eerste omvat het een beschrijving van ontwikkelingen in de landbouw en de huidige positie van de landbouw in het gebied. Ten tweede wordt de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en de landbouw in het gebied behandeld. De aanpak van de twee onderdelen wordt hier in het kort toegelicht.

Ontwikkelingen en huidige positie landbouw

De analyse en beschrijving van de ontwikkelingen en van de huidige situatie in de landbouw is gebaseerd op de gegevens uit de Landbouwtelling van de geregistreerde bedrijven in het gebied. Daarvoor is zowel voor 1988 als voor

Figuur 1.2 Noordelijk Zandgebied

1996 een inventarisatie gemaakt van de bedrijven in het landinrichtingsgebied. De ontwikkelingen worden beschreven aan de hand van het aantal bedrijven, de samenstelling van de productie, het grondgebruik en de veestapel. Onderdelen van de beschrijving van de huidige situatie in de landbouw zijn: bedrijfstypen, bedrijfsgrootte, opvolging, verkaveling en mestproductie. De gegevens over verkaveling zijn afkomstig uit 1993. De belangrijkste bedrijfstypen worden afzonderlijk behandeld. Om de positie van de landbouw in Zuidwolde beter te kunnen beoordelen, is een vergelijking gemaakt met die in het Noordelijk Zandgebied (figuur 1.2). Dit gebied omvat heel Drenthe met uitzondering van de Drentse Veenkoloniën en de Hondsrug, De Friese Wouden en een klein deel van Groningen (Zuidelijk Westerkwartier). In een apart hoofdstuk wordt de landbouwkundige situatie in Zuidwolde-Noord, Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid onderling vergeleken.

Gebiedsvisie

Voor de visie vanuit de landbouw op een aantal aspecten van de landinrichting zijn acht agrariërs per deelgebied geïnterviewd. Hiermee is getracht een algemene indruk te geven van de verwachtingen en ideeën die er leven onder de boeren in het gebied ten aanzien van de landinrichting en de landbouw in het gebied. Bij de interviews is gewerkt met open vragen.

1.4 Bedrijfsomvang en -typering

Als een maat voor de economische omvang van de bedrijven is de Nederlandse grootte-eenheid (nge) gehanteerd. De nge biedt de mogelijkheid om de omvang van bedrijven te vergelijken. In bijlage 1 is een uitgebreide omschrijving van het begrip nge gegeven. Verder kunnen met behulp van de nge agrarische bedrijven worden getypeerd. Een bedrijf behoort tot een bepaald bedrijfstype als twee derde of meer van de totale nge-waarde afkomstig is van het aangegeven bedrijfs onderdeel, bijvoorbeeld: een bedrijf wordt getypeerd als melkvee(houderij)bedrijf wanneer ten minste twee derde van het totaal aantal nge uit de melkveehouderij komt. In dit onderzoek zijn vijf bedrijfstypen onderscheiden: melkveehouderijbedrijven, overige graasdierbedrijven, intensieve-veehouderijbedrijven, akkerbouwbedrijven en overige bedrijven.

2. ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE

2.1 Algemeen

In het landinrichtingsgebied Zuidwolde liggen circa 350 land- en tuinbouwbedrijven (op basis van de Landbouwtelling 1996) die bijna 7.400 ha cultuurgrond in gebruik hebben (tabel 2.1). Tussen 1988 en 1996 is het aantal bedrijven in Zuidwolde met bijna een vijfde gedaald, ofwel met gemiddeld 2,4% per jaar. In het Noordelijk Zandgebied was de daling - ruim 2% per jaar - iets minder groot. De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij de geregistreerde land- en tuinbouwbedrijven is in Zuidwolde in de studieperiode heel licht gestegen, terwijl het areaal cultuurgrond in het Noordelijk Zandgebied met bijna 4% is afgenomen. De werkgelegenheid in de primaire landbouw is in Zuidwolde met 20% gedaald, wat overeenkomt met de daling van het aantal bedrijven. In het Noordelijk Zandgebied is de daling wat minder groot.

Tabel 2.1 Overzicht enkele kengetallen van de landbouw naar gebied en jaar

Kengetal	Aantal Zuidwolde		Verschil 1988-1996 in procenten	
	1988	1996	Zuidwolde	Nrd. Zandgebied
Bedrijven	430	348	-19,1	-17,1
Cultuurgrond (ha)	7.294	7.368	+1,0	-3,6
Werkgelegenheid a)	656	527	-19,7	-16,4

a) Werkgelegenheid is uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (aje). Eén aje komt overeen met de arbeid van één persoon gedurende één jaar.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

2.2 Bedrijfstypen

In tabel 2.2 is de ontwikkeling van het aantal bedrijven weergegeven voor de onderscheiden bedrijfstypen. De belangrijkste en opvallendste ontwikkeling is de sterke daling van het aantal melkveehouderijbedrijven: in Zuidwolde daalde het aantal met een derde en in het Noordelijk Zandgebied met bijna 30%. Hier stond een vrij sterke stijging van het aantal overige graasdierbedrijven tegenover, die waarschijnlijk voor een deel te maken heeft met de overgang van melkveehouderij- naar overige graasdierbedrijven. Een dergelijke bedrijfstypeovergang vindt plaats als een melkveehouder besluit het melkvee af te stoten, en de rest van het bedrijf nog aan te houden.

Het aandeel van de melkveehouderijbedrijven op het totaal aantal bedrijven nam in de studieperiode af van 57% tot 47%, dat van de overige graasdierbedrijven steeg van 19% tot 28%. Het gezamenlijk aandeel van deze twee bedrijfstypen is hiermee vrijwel niet veranderd, en bedroeg in 1996 drie kwart.

De ontwikkelingen bij de andere bedrijfstypen varieerden van een vrij sterke daling van het aantal intensieve-veehouderijbedrijven tot een onveranderd aantal akkerbouwbedrijven. De aandelen van de andere bedrijfstypen op het totaal aantal bedrijven zijn in de afgelopen acht jaar niet zoveel veranderd, en liggen nu tussen 7% voor de akkerbouwbedrijven en 9% voor zowel de intensieve veehouderij als de overige bedrijven. In vergelijking met het Noordelijk Zandgebied zijn er in Zuidwolde wat meer intensieve-veehouderijbedrijven.

Tabel 2.2 *Ontwikkeling aantal bedrijven tussen 1988 en 1996 naar gebied en bedrijfstype*

Bedrijfstype	Aantal Zuidwolde		Indexcijfer 1996 (1988 = 100)	
	1988	1996	Zuidwolde	Nrd. Zandgebied
Akkerbouw	23	23	100	79
Melkveehouderij	244	164	67	71
Overige graasdier	80	99	124	118
Intensieve veehouderij	45	31	69	70
Overige	38	31	82	83
Alle	430	348	81	83

Bron: CBS-Landbouw telling, bewerking LEI-DLO.

2.3 Bedrijfs grootte

Bedrijfs oppervlakte

De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond van alle bedrijven in Zuidwolde is tussen 1988 en 1996 gestegen van 17,0 tot 21,2 ha, een stijging van een kwart. In het Noordelijk Zandgebied steeg de gemiddelde bedrijfsoppervlakte met 16%: van 22,0 tot 25,5 ha. De grotere stijging in Zuidwolde is veroorzaakt door enerzijds een iets sterkere daling van het aantal bedrijven in Zuidwolde en anderzijds door de hele lichte stijging van het areaal cultuurgrond in Zuidwolde tegenover een daling van het areaal cultuurgrond in het Noordelijk Zandgebied (zie ook paragraaf 2.1).

In tabel 2.3 is de procentuele verdeling van de bedrijven naar oppervlakte cultuurgrond opgenomen. In Zuidwolde nam het percentage bedrijven met een oppervlakte tot 15 ha af, en steeg het aandeel van de bedrijven met een oppervlakte van meer dan 30 ha. In het vergelijkingsgebied vond een verschuiving plaats van de categorie van 15 tot 30 ha naar de categorie van meer dan

30 ha. Momenteel zijn er in Zuidwolde meer bedrijven met een oppervlakte van 15 tot 30 ha en minder bedrijven met een oppervlakte van meer dan 30 ha dan in het vergelijkingsgebied.

Tabel 2.3 Procentuele verdeling bedrijven naar gebied, jaar en bedrijfsoppervlakte in ha

Ha	Zuidwolde		Noordelijk Zandgebied	
	1988	1996	1988	1996
Tot 15	52	44	42	42
15 - 30	33	33	30	22
30 en meer	15	23	28	36
Totaal	100	100	100	100

Bron: CBS-Landbouwteiling, bewerking LEI-DLO.

Bedrijfsomvang

De gemiddelde omvang van de bedrijven is in Zuidwolde tussen 1988 en 1996 gestegen van 33 tot 56 nge (Nederlandse grootte-eenheden; zie voor toelichting paragraaf 1.4 en bijlage 1), en in het Noordelijk Zandgebied van 40 tot 63 nge. Procentueel is de stijging van de gemiddelde bedrijfsomvang in Zuidwolde wat groter dan in het Noordelijk Zandgebied.

2.4 Productiesamenstelling

Als een maatstaf voor de economische betekenis van de verschillende landbouwsectoren is gebruik gemaakt van de nge. De ontwikkelingen in de aandelen van de verschillende productierichtingen zijn in Zuidwolde en in het Noordelijk Zandgebied vergelijkbaar: het aandeel van de graasdierhouderij (melkveehouderij en overige graasdierhouderij) is gelijk gebleven, het aandeel van de intensieve veehouderij en akkerbouw nam af en het aandeel van de tuinbouw steeg (tabel 2.4).

In beide jaren is de melkveehouderij - zowel in Zuidwolde als het Noordelijk Zandgebied - veruit de belangrijkste productierichting (tabel 2.4). In Zuidwolde is de intensieve veehouderij sterker, en de akkerbouw wat minder sterk vertegenwoordigd dan in het Noordelijk Zandgebied.

Tabel 2.4 Procentuele verdeling productie op basis van nge naar gebied, jaar en productierichting

Ha	Zuidwolde		Noordelijk Zandgebied	
	1988	1996	1988	1996
Melkveehouderij	67	63	69	68
Ov. graasdierhouderij	8	12	8	10
Intensieve veehouderij	16	13	8	7
Akkerbouw	8	7	12	10
Tuinbouw	1	5	3	5
Totaal	100	100	100	100

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

2.5 Grondgebruik

Tussen 1988 en 1996 is de oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij de land- en tuinbouwbedrijven in Zuidwolde heel licht gestegen (zie ook paragraaf 2.1). Het areaal grasland en voedergewassen is nauwelijks veranderd (-30 ha, ofwel -0,5%); het areaal bouw- en tuinland nam relatief vrij sterk toe (+104 ha, ofwel +10%).

Het areaal grasland daalde met 5% (-280 ha), en het areaal voedergewassen (snijmaïs) steeg met 30% (+250 ha). Met andere woorden de daling van het areaal grasland is gecompenseerd door de stijging van het areaal voedergewassen. Het gezamenlijk aandeel van grasland en voedergewassen op de totale oppervlakte cultuurgrond bedraagt 85% (71% grasland en 14% voedergewassen). Het aandeel van het areaal bouwland is tussen 1988 en 1996 niet veranderd (14%). De overige grond - 1% - is in gebruik voor de opengrondstuinbouw.

In vergelijking met het Noordelijk Zandgebied is in Zuidwolde het aandeel van de voedergewassen groter (10% om 14%) en het aandeel van het bouwland kleiner (17% om 14%).

Het gebruik van het bouwland is in Zuidwolde tussen 1988 en 1996 enigszins veranderd: een sterke toename van het areaal graan, poot- en consumptieaardappelen en een sterke daling van het areaal overige gewassen (met name peulvruchten). De belangrijkste akkerbouwteelt is die van fabrieksaardappelen, waarvan het aandeel in beide jaren circa 40% bedroeg. Het aandeel van het graan in het bouwplan bedraagt nu 29%, poot- en consumptieaardappelen nemen 13% van het areaal in, suikerbieten 15%, en de resterende 4% is voor overige gewassen, zoals bijvoorbeeld graszaad.

Het bouwplan in Zuidwolde komt in grote lijnen overeen met dat in het Noordelijk Zandgebied. Belangrijkste verschil is het aandeel van het graan in het bouwplan: in Zuidwolde 29% en in het Noordelijk Zandgebied 22%. De

aandelen van de overige gewassen zijn in Zuidwolde ongeveer 1 à 2% lager dan in het Noordelijk Zandgebied.

Het percentage van de grond in eigendom bij de gebruikers is in Zuidwolde tussen 1988 en 1995 vrijwel niet veranderd: respectievelijk 73% en 74%. In het Noordelijk Zandgebied steeg het aandeel eigendom licht: van 70 tot 73%.

2.6 Veestapel

De ontwikkelingen in de rundveestapel zijn in Zuidwolde en het Noordelijk Zandgebied vergelijkbaar: een sterke daling van het aantal melkkoeien (-19%), een vrijwel onveranderd omvang van de jongveestapel en een sterke toename van de vleesveestapel (tabel 2.5).

In de intensieve veehouderij is in Zuidwolde het aantal fokvarkens meer dan gehalveerd, terwijl het aantal vleesvarkens nauwelijks veranderde. In het Noordelijk Zandgebied daalde zowel het aantal fok- als vleesvarkens. Door een toename van de pluimveestapel is de pluimveehouderij in Zuidwolde nu in economisch opzicht (op basis van nge) net iets groter dan de varkenshouderij.

Tabel 2.5 Ontwikkeling veestapel tussen 1988 en 1996 naar gebied en diersoort

Bedrijfstype	Aantal Zuidwolde		Indexcijfer 1996 (1988 = 100)	
	1988	1996	Zuidwolde	Nrd. Zandgebied
Melkkoeien	9.054	7.310	81	81
Jongvee	8.347	8.211	98	101
Vleesvee	1.574	2.829	180	142
Fokvarkens	4.334	1.735	40	85
Vleesvarkens	13.046	12.931	99	89

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

De veebezetting in Zuidwolde is tussen 1988 en 1996 gedaald van 2,3 tot 2,2 gve (grootvee-eenheden) per hectare grasland en voedergewassen; in het Noordelijk Zandgebied daalde het aantal gve per hectare van 2,2 tot 2,1. Het aantal melkkoeien per hectare grasland en voedergewassen is in Zuidwolde afgenomen van 1,4 tot 1,2; in het Noordelijk Zandgebied nam het aantal melkkoeien per hectare af van 1,5 tot 1,3.

Tot de grootvee-eenheden behoren de verschillende soorten graasdieren, zoals melkvee, jongvee, vleesvee, schapen en paarden. Met behulp van op voederbehoefte gebaseerde normen zijn de verschillende soorten graasdieren omgerekend naar grootvee-eenheden. Ook in de mestwetgeving wordt met het begrip grootvee-eenheden gewerkt. Behalve de graasdieren worden ook de dieren in de intensieve veehouderij, zoals de varkens, hiertoe gerekend. Het aantal gve per dier in de mestwetgeving is gebaseerd op de fosfaatproductie. In paragraaf 3.6 wordt hierop nader ingegaan.

3. HUIDIGE SITUATIE IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de huidige situatie in de landbouw, dat wil zeggen de situatie op basis van 1996. De gegevens over de verkaveling hebben betrekking op 1993. De beschrijving is opgezet vanuit de bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge. Een omvang van 20 nge komt in de melkveehouderij ongeveer overeen met 10 à 15 melkkoeien (inclusief bijbehorend jongvee), in de akkerbouw met een bedrijfsoppervlakte van 15 ha, uitgaande van het gemiddelde bouwplan in het gebied, en in de intensieve veehouderij met circa 70 fokvarkens of circa 500 vleesvarkens. De bedrijven met een omvang van 20 nge of meer zijn over het algemeen voor het inkomen overwegend afhankelijk van de landbouw. De bedrijven kleiner dan 20 nge zijn over het algemeen nevenberoepsbedrijven. Een omvang van 20 nge komt verder overeen met de ondergrens voor opname in het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO.

Ruim 30% van de bedrijven in Zuidwolde heeft een omvang van minder dan 20 nge. Deze groep bedrijven heeft 11% van de cultuurgrond in gebruik, en draagt 6% bij aan de productieomvang. Bijna twee derde van de bedrijven kleiner dan 20 nge behoort tot de overige graasdierbedrijven.

3.2 Bedrijfstypen

In totaal hebben in Zuidwolde 240 bedrijven (69%) een omvang van meer dan 20 nge. Daarvan behoort 62% tot de melkveehouderij-, 12% tot de overige graasdier-, 11% tot de intensieve veehouderij-, 5% tot de akkerbouw-, en 10% tot de overige bedrijven (tabel 3.1). In Zuidwolde zijn dus de graasdierbedrijven - evenals in het Noordelijk Zandgebied - veruit in de meerderheid.

Tot de overige bedrijven in Zuidwolde behoren gemengde bedrijven, zoals bedrijven met melkvee en varkens of bedrijven met akkerbouw en pluimvee, en tuinbouwbedrijven.

In tabel 3.1 is ook de gemiddelde bedrijfsomvang - uitgedrukt in nge - weergegeven. Met uitzondering van de akkerbouwbedrijven, is de gemiddelde omvang van alle andere bedrijfstypen in Zuidwolde kleiner dan die van de bedrijven in het Noordelijk Zandgebied.

Tabel 3.1 Verdeling bedrijven (aantal en %), en de gemiddelde bedrijfsomvang in nge naar gebied en bedrijfstype; bedrijven groter dan 20 nge, 1996

Bedrijfstype	Zuidwolde			Noordelijk Zandgebied	
	aantal	%	nge per bedrijf	%	nge per bedrijf
Melkveehouderij	149	62	81	66	97
Overige graasdier	29	12	35	11	43
Intensieve veehouderij	26	11	67	6	82
Akkerbouw	12	5	76	9	76
Overige	24	10	100	8	108
Alle	240	100	76	100	89

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

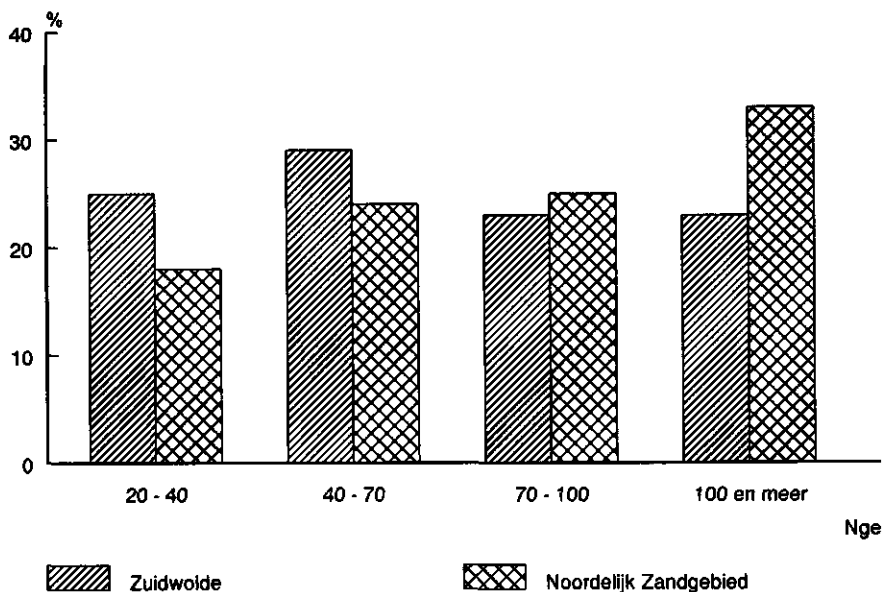
3.3 Bedrijfsomvang en continuïteit

De mogelijkheden voor continuïteit van een bedrijf hangen onder meer af van de behaalde financiële resultaten, de verhouding vreemd en eigen vermogen, de ontwikkelingen in de sector waartoe het bedrijf behoort en de inkomsten van buiten het bedrijf. Gegevens over deze aspecten zijn niet beschikbaar voor de bedrijven in het studiegebied. Om toch een indicatie te geven van de toekomstperspectieven van de bedrijven, kan de bedrijfsomvang (in nge) als een soort graadmeter worden gebruikt. Immers, de continuïteitskansen van een bedrijf stijgen bij een toenemende bedrijfsgrootte. Dat kan ook geïllustreerd worden aan de hand van het opvolgingspercentage: dat neemt toe bij een grotere bedrijfsomvang.

Welke omvang een bedrijf moet hebben om continuïteit op langere termijn te verzekeren, valt moeilijk te zeggen. Dat hangt zoals hiervoor is aangegeven af van verschillende factoren. Met dit in het achterhoofd kan heel globaal het volgende beeld worden geschetst. Bij een bedrijfsomvang van meer dan 70 nge zullen de toekomstperspectieven vrij gunstig zijn. Bij een omvang tussen 40 en 70 nge zijn de vooruitzichten iets minder gunstig, maar zal veel afhangen van de eerdergenoemde factoren. Voor bedrijven met een omvang van minder dan 40 nge zijn de toekomstperspectieven minder gunstig en spelen de hiervoor vermelde factoren een nog grotere rol, bijvoorbeeld in hoeverre er sprake is van (neven)inkomsten buiten het bedrijf.

De relatie tussen bedrijfsgrootte en opvolging zag er voor Nederland in 1996 als volgt uit: op de bedrijven met een omvang tussen 20 en 40 nge lag het opvolgingspercentage op 24%, op de bedrijven tussen 40 en 70 nge op 43%, en op de bedrijven met een omvang van meer dan 70 nge op 69%.

In figuur 3.1 is uitgezet hoe de bedrijven in Zuidwolde en het vergelijkingsgebied zijn verdeeld over verschillende bedrijfsgrootten. In Zuidwolde

Figuur 3.1 Procentuele verdeling bedrijven groter dan 20 nge naar bedrijfsomvang in nge en gebied, 1996

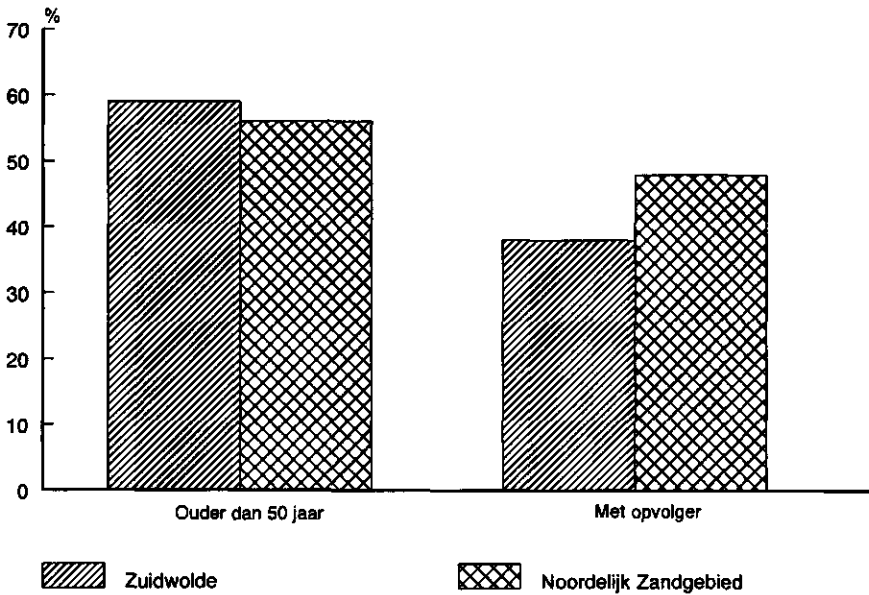
Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

heeft 46% van de bedrijven een omvang van meer dan 70 nge, tegenover 58% in het Noordelijk Zandgebied.

3.4 Leeftijd en opvolging

De vraag in de Landbouwtelling over de aanwezigheid van een opvolger wordt alleen gesteld aan bedrijfshoofden van 50 jaar of ouder. Het opvolgingspercentage geeft aan op hoeveel bedrijven met een (oudste) bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder, er een (schoon)zoon of (schoon)dochter is van minimaal 16 jaar die naar verwachting te zijner tijd het bedrijf over gaat nemen. Het opvolgingspercentage geeft een goede indicatie van het aantal bedrijven dat zal worden gecontinueerd.

In Zuidwolde zijn iets meer bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder dan in het Noordelijk Zandgebied (respectievelijk 59% en 56%), en het opvolgingspercentage in Zuidwolde ligt lager dan in het Noordelijk Zandgebied (38% om 48%, figuur 3.2). Het lagere opvolgingscijfer in Zuidwolde is niet verwonderlijk gezien de minder grote omvang van de bedrijven in Zuidwolde in vergelijking met het Noordelijk Zandgebied. Een nog groter contrast ontstaat wanneer de landelijke cijfers hier naast worden gelegd: 55% van de bedrijven heeft een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder, waarvan 52% een opvolger heeft.

Figuur 3.2 Percentage bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder en het opvolgingspercentage naar gebied; bedrijven groter dan 20 nge; 1996
 Bron: CBS-Landbouwelling, bewerking LEI-DLO.

Naar bedrijfstype uitgesplitst, ligt het opvolgingscijfer in Zuidwolde het hoogst op de melkveehouderijbedrijven (44%) en het laagst op de overige graasdier- en akkerbouwbedrijven, waar slechts enkele bedrijven een opvolger hebben.

Een globale indicatie van de hoeveelheid grond die op termijn vrij zou kunnen komen, is de hoeveelheid grond die nu in gebruik is bij de bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar zonder opvolger. Voor de blijvende bedrijven biedt dat mogelijkheden tot vergroting van de bedrijfsoppervlakte en verdere bedrijfsontwikkeling. In 1996 hadden de bedrijven in het studiegebied met een bedrijfshoofd boven de 50 jaar zonder opvolger (inclusief de bedrijven kleiner dan 20 nge) circa 2.600 ha cultuurgrond in gebruik, wat neerkomt op ruim een derde van de totale oppervlakte cultuurgrond. In het Noordelijk Zandgebied ligt het aandeel op een kwart.

3.5 Verkaveling

In 1994 is het advies van de Centrale Landinrichtingscommissie uitgekomen over de notitie "Basisinrichting ten behoeve van de land- en tuinbouw"

van het Landbouwschap. "Basisinrichting kan worden omschreven als een referentiebeeld van een goede toestand van de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing voor een duurzame, veilige en concurrerende land- en tuinbouw en een flexibel grondgebruik" (CLC, 1994). In hoeverre het referentiebeeld bereikbaar is, hangt mede af van het planologisch, water- en milieubeleid voor het gebied, de fysieke toestand van het gebied en de technische en financiële mogelijkheden. Het begrip basisinrichting is uitgewerkt in inrichtingswensen per productierichting op het gebied van de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing. In dit onderzoek gaat - gezien de voorhanden zijnde gegevens - de aandacht uit naar de verkaveling, en dan met name die van de melkveehouderij. In figuur 3.3 zijn voor de melkveehouderij en de akkerbouw een aantal inrichtingswensen voor de verkaveling opgenomen. Met uitzondering van de gewenste perceelsgrootte, zijn de voorzieningen in het schema doorgaans onderdeel van landinrichting (collectieve voorzieningen). Voor percelen van voldoende omvang zijn de individuele agrariërs zelf verantwoordelijk.

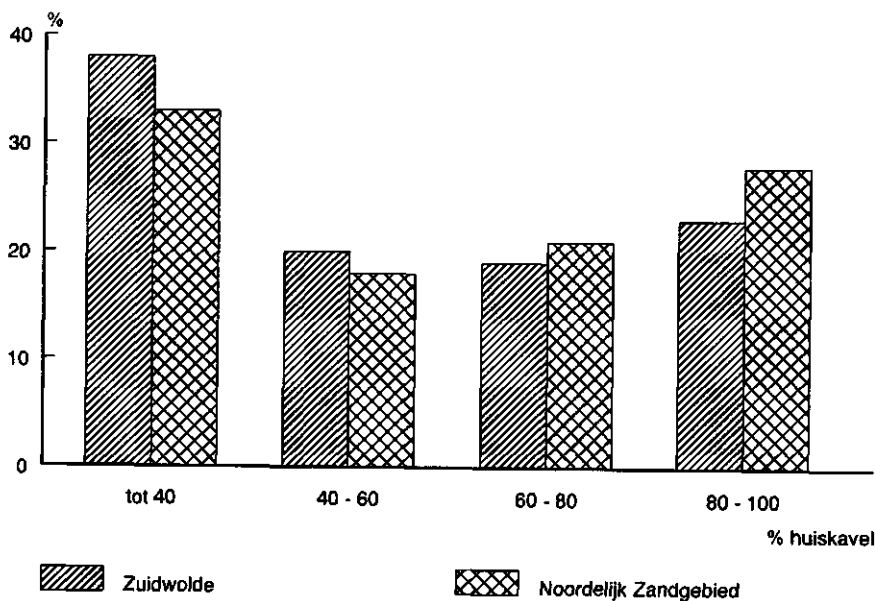
Onderdelen	Melkveehouderij	Akkerbouw
Aantal		1 huiskavel en concentratie van eventuele veidkavels
Grootte	<ul style="list-style-type: none"> - huiskavel 60% van de bedrijfsoppervlakte - percelen van 4 ha - kaveldiepte max. 1.000 m 	15 ha in typische akkerbouwgebieden
Vorm	zoveel mogelijk rechthoekige kavelvorm die indeling in percelen van voldoende vorm en grootte mogelijk maakt	

Figuur 3.3 Enkele inrichtingswensen voor de verkaveling in de melkveehouderij en de akkerbouw
Bron: CLC, 1994.

Het aantal kavels per bedrijf in Zuidwolde in 1993 (4,4) is vergelijkbaar met dat in het Noordelijk Zandgebied (4,6), wat ook geldt voor het aantal kavels per melkveehouderij- en akkerbouwbedrijf: 4,4 per melkveebedrijf in Zuidwolde en 4,2 in het Noordelijk Zandgebied, en 9,3 per akkerbouwbedrijf in Zuidwolde en 9,0 in het Noordelijk Zandgebied.

Belangrijkste verkavelingskenmerk voor de melkveehouderijbedrijven is het aandeel van de bedrijfsoppervlakte dat bij de bedrijfsgebouwen ligt. Deze huiskavel moet voldoende groot zijn om het melkvee daar in het weideseizoen op te laten verblijven. In Zuidwolde heeft 42% van de melkveebedrijven meer dan 60% van de bedrijfsoppervlakte aan huis liggen. In het Noordelijk Zandge-

bied is het aandeel van de melkveebedrijven met een huiskavel van meer dan 60% van de bedrijfsoppervlakte ongeveer de helft. Een meer gedetailleerd overzicht van de grootte van de huiskavel geeft figuur 3.4. In Zuidwolde zijn meer bedrijven met weinig (minder dan 40%) grond bij huis, en minder bedrijven met veel (meer dan 80%) grond bij huis dan in het Noordelijk Zandgebied. Het aandeel van de melkveebedrijven met een huiskavel tussen 40% en 60% is in beide gebieden gelijk (39%).

Figuur 3.4 Percentage melkveebedrijven naar het aandeel van de huiskavel op de totale oppervlakte cultuurgrond (% huiskavel) naar gebied, 1993

3.6 Mestproductie

Inleiding

Eind 1995 is de Integrale notitie mest- en ammoniakbeleid (LNV en VROM, 1995) uitgebracht, met daarin de beleidslijnen voor de komende 10 à 15 jaar. Kern van het voorgestelde beleid vormt het door de overheid en landbouwbedrijfsleven ontwikkelde systeem van de mineralenboekhouding. Bij invoering van het mineralenaangiftesysteem (MINAS) in 1998 vervalt de huidige mestboekhouding. In plaats van de nu geldende gebruiksnormen, die bepalen hoeveel dierlijke mest er per jaar op het land mag worden gebracht, komen de verliesnormen. Bij gebruik van dierlijke mest is een zeker verlies onvermijdelijk. Bij overschrijding van die hoeveelheid, de zogeheten verliesnorm, volgt een heffing. Bedrijven boven een veebezetting van 2,5 grootvee-eenheden (gve)

per hectare zijn met ingang van 1998 verplicht aan de mineralenaangifte mee te doen. Bedrijven beneden deze grens hoeven geen mineralenaangifte te doen. In 2000 wordt bekeken wanneer deze bedrijven wel mee moeten doen. Er geldt overigens wel een maximum aanvoernorm. Als op het bedrijf zelf geen mest wordt geproduceerd mag uiteindelijk niet meer dan 80 kg fosfaat per hectare met dierlijke en overige organische mest worden aangevoerd. In 1996 gold voor grasland nog een gebruiksnorm van 135 kg fosfaat per hectare en voor bouwland een van 110 kg fosfaat per hectare.

Het accent van het ammoniakbeleid ligt op emissiereductie. Een van de voorstellen is dat bedrijven met een veebezetting boven de 2,0 gve per hectare verplicht zijn een emissiearme stal te bouwen.

Erst zal ingegaan worden op de huidige mestproductie in het gebied, en vervolgens op de veebezetting, die een belangrijke rol speelt in het voorgestelde mest- en ammoniakbeleid.

Mestproductie

De mestproductie is uitgedrukt in de hoeveelheid fosfaat, waarbij is uitgegaan van de door de overheid vastgestelde fosfaatproductienormen per diersoort (forfaitaire normen). De totale mestproductie - op basis van alle geregistreerde bedrijven - bedroeg in 1996 in Zuidwolde 840 ton. Per hectare cultuurgrond komt dit neer op 114 kg fosfaat. In het Noordelijk Zandgebied lag de productie op 87 kg fosfaat per hectare.

De maximale aanwendingsnorm voor grasland lag in 1996 op 135 kg fosfaat per hectare, en voor maïs- en bouwland op 110 kg. Op basis van deze normen is er in het studiegebied ruimte voor een fosfaatproductie van 940 ton, wat ruim 10% hoger is dan de totale fosfaatproductie in het gebied (op basis van forfaitaire normen). Weliswaar is er op gebiedsniveau geen mestoverschot, op bedrijfsniveau bestaan er wel overschotten. Circa een kwart van alle mestproducerende bedrijven in Zuidwolde heeft een mestoverschot (in het Noordelijk Zandgebied 14%). Het mestoverschot op deze bedrijven bedraagt een derde van de totale mestproductie in het gebied, waarvoor op de overige bedrijven in het gebied (theoretisch) voldoende afzetmogelijkheden zijn.

Veebezetting

In het mest- en ammoniakbeleid wordt een onderscheid gemaakt in bedrijven op basis van de veebezetting. Bedrijven met een veebezetting van meer dan 2,5 grootvee-eenheden (gve) per hectare zijn verplicht aan het mineralenaangiftesysteem (MINAS) mee te doen. Binnen MINAS staat één gve gelijk aan één melkkoe met een mestproductie van 41 kg fosfaat. Op basis van hun mestproductie worden de verschillende diersoorten omgerekend naar gve, bijvoorbeeld: 2,5 gve komen overeen met of 2,5 melkkoeien, of 5 fokzeugen of 14 vleesvarkens.

In Zuidwolde ligt op 40% van alle bedrijven met vee en een omvang van meer dan 20 nge de veebezetting boven 2,5 gve per hectare; voor het Noordelijk Zandgebied geldt dat voor een kwart (tabel 3.2). Het deel van de melkvee-

bedrijven met een veebezetting van meer dan 2,5 gve per hectare bedraagt in Zuidwolde 30% en in het Noordelijk Zandgebied 20%.

Tabel 3.2 *Procentuele verdeling bedrijven groter dan 20 nge met vee naar veebezetting en gebied in 1996*

Gebied	Gve per hectare			totaal
	tot 2,0	2,0 - 2,5	2,5 en meer	
Zuidwolde	34	26	40	100
Noordelijk Zandgebied	43	32	25	100

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

De gemiddelde veebezetting op de melkveebedrijven bedraagt in Zuidwolde 2,3 gve per hectare, die als volgt is opgebouwd: 2,1 gve komt uit de melkveehouderij, 0,1 gve uit de overige rundveehouderij en 0,1 uit de intensieve veehouderij. Met andere woorden de melkveehouderijbedrijven in Zuidwolde (en ook in het Noordelijk Zandgebied) richten zich vrijwel uitsluitend op de melkveehouderij.

3.7 Melkveebedrijven

In 1996 lagen er in Zuidwolde 149 melkveehouderijbedrijven met een omvang van meer dan 20 nge (62% van het totaal aantal bedrijven groter dan 20 nge), die ruim 60% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik hadden en ruim 60% van de economische omvang - op basis van nge - van de landbouw in Zuidwolde realiseerden. In de vorige paragrafen is aan de hand van verschillende thema's onder meer aandacht besteed aan de melkveehouderijbedrijven in het studiegebied, en in het Noordelijk Zandgebied. In tabel 3.3 zijn die gegevens samengebracht, en aangevuld met enkele andere gegevens.

De structuur van de melkveehouderijbedrijven in Zuidwolde steekt ongunstig af tegen die in het Noordelijk Zandgebied. De bedrijven in Zuidwolde zijn kleiner in omvang, zowel in aantal melkkoeien als in oppervlakte grond, ze beschikken minder vaak over een ligboxenstal en ze zijn slechter verkaveld. De veebezetting in Zuidwolde ligt weliswaar iets hoger dan in het Noordelijk Zandgebied, maar is met het oog op de mestwetgeving redelijk. Er is overigens nog een behoorlijke groep bedrijven (30%), die een veebezetting heeft van meer dan 2,5 gve per hectare. Omdat de melkveebedrijven sterk zijn gespecialiseerd op de melkveehouderij, moet een eventueel gewenste verlaging van de veebezetting vooral worden gerealiseerd binnen deze tak. Voorbeelden daarvan zijn een toename van de melkproductie per koe, verlaging van de jongveebezetting, en aankoop van grond. De minder sterke structuur van de melkveehouderij in Zuidwolde komt tot uiting in een laag opvolgingspercentage.

Tabel 3.3 *Overzicht kengetallen van de melkveehouderijbedrijven groter dan 20 nge naar gebied; 1996 tenzij anders vermeld*

Kengetal	Zuidwolde	Noordelijk Zandgebied
Nge per bedrijf	81	97
Melkkoeien per bedrijf	47	58
Jongvee per 100 melkkoeien	103	92
Hectare per bedrijf	31	38
Gve_mest per 100 ha a)	226	214
Melkkoeien per 100 ha	155	155
% met ligboxenstal b)	44	69
% bedrijven met meer dan 60% huiskavel b)	42	49
Opvolgingspercentage	44	57

a) Gve volgens de mestwetgeving; b) 1993.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

3.8 Andere bedrijven

Behalve de melkveehouderijbedrijven zijn er nog vier typen bedrijven onderscheiden. In totaal vallen in deze vier typen 91 bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge. In deze paragraaf wordt een korte karakteristiek per bedrijfstype gegeven.

Overige graasdierbedrijven

De 29 overige graasdierbedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben 8% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren 5% van de economische omvang. Gemiddeld hebben deze bedrijven 20 ha cultuurgrond in gebruik, die vrijwel helemaal bestaat uit grasland. De omvang van de bedrijven is klein: liefst drie kwart van de bedrijven heeft een omvang beneden de 40 nge. Ongeveer 60% van de bedrijven heeft een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder zonder opvolger.

In totaal (inclusief bedrijven kleiner dan 20 nge) zijn er circa 100 overige graasdierbedrijven - ofwel bijna 30% van het totaal aantal bedrijven - die 15% van het areaal cultuurgrond in gebruik hebben. Hoewel de bedrijfshoofden over het algemeen al wat ouder zijn en er meestal geen opvolger is, wil dit niet zeggen dat veel van deze bedrijven op korte termijn zullen stoppen. Meestal drukken op deze bedrijven weinig financiële lasten, en zijn er ook andere bronnen van inkomsten. Door bijvoorbeeld verhuur van land, en het inscharen van jongvee kunnen de bedrijven een soort ondersteunende rol spelen voor de melkveehouderij.

Akkerbouwbedrijven

De 12 akkerbouwbedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben circa 10% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren 5% van de economische omvang. Zowel de gemiddelde omvang (nge) als de gemiddelde oppervlakte zijn vrijwel gelijk aan die van de akkerbouwbedrijven in het Noordelijk Zandgebied. Het bouwplan in de twee gebieden komt dan ook met elkaar overeen. In dat bouwplan is een groot deel ingeruimd voor de teelt van fabrieksaardappelen (circa 40%). De graanteelt komt in oppervlakte op de tweede plaats, waarvan het aandeel in het bouwplan in Zuidwolde iets groter is dan in het vergelijkingsgebied (27% om 22%). Ook de verkaveling van de bedrijven wijkt in beide gebieden nauwelijks van elkaar af. Vrijwel geen enkel akkerbouwbedrijf in Zuidwolde met een bedrijfshoofd van ouder dan 50 jaar heeft een opvolger.

Intensieve-veehouderijbedrijven

De 26 intensieve-veehouderijbedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben 2% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren bijna 10% van de economische omvang. Een vrij grote groep van deze bedrijven heeft een geringe omvang (ruim 40% is kleiner dan 40 nge). Binnen de intensieve veehouderij is er een behoorlijk verschil in omvang: de gemiddelde omvang van de 10 pluimveehouderijbedrijven bedraagt 87 nge, die van de 9 varkensbedrijven is slechts 53 nge. Ook de overige intensieve-veehouderijbedrijven - vleeskalverbedrijven en gemengde bedrijven - hebben een niet zo grote omvang (57 nge).

Op de intensieve-veehouderijbedrijven in Zuidwolde komen evenals in het Noordelijk Zandgebied vrij veel jonge bedrijfshoofden voor. Het opvolgingspercentage ligt in Zuidwolde iets hoger dan in het Noordelijk Zandgebied.

Overige bedrijven

De 24 overige bedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben 8% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren ruim 10% van de economische omvang. Tot de overige bedrijven behoren gemengde veehouderijbedrijven (12), bedrijven met akkerbouw en veehouderij (8) en tuinbouwbedrijven (4). De gemiddelde bedrijfsomvang van de overige bedrijven ligt duidelijk boven dat van alle andere bedrijfstypen, wat veroorzaakt wordt door de grote gemiddelde omvang van de tuinbouwbedrijven. De omvang van de gemengde veehouderijbedrijven ligt op het gemiddelde van alle bedrijven. De resterende bedrijven zijn vrij klein in omvang.

Een groot deel van de overige bedrijven heeft een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar, en het opvolgingspercentage op deze bedrijven is laag.

4. LANDBOUW IN ZUIDWOLDE-ZUID, ZUIDWOLDE-NOORD EN BENEDEN EGGE

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de landbouw in de drie landinrichtingsgebieden - Zuidwolde-Zuid, Zuidwolde-Noord en Beneden Egge - onderling vergeleken. In paragraaf 4.2 staan de ontwikkelingen in de landbouw centraal, in paragraaf 4.3 en verder de huidige positie van de bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge.

4.2 Ontwikkelingen

De landinrichtingsgebieden Zuidwolde-Noord en Beneden Egge zijn gemeten in aantal bedrijven, oppervlakte cultuurgrond en werkgelegenheid ongeveer even groot. Het landinrichtingsgebied Zuidwolde-Zuid is veel minder groot (tabel 4.1). In Zuidwolde-Noord zijn tussen 1988 en 1996 het aantal bedrijven en de werkgelegenheid veel sterker gedaald dan in beide andere gebieden. Verder is in Zuidwolde-Noord het areaal cultuurgrond iets afgenomen, terwijl in beide andere gebieden het areaal cultuurgrond licht is gestegen.

Tabel 4.1 *Overzicht enkele kengetallen van de landbouw in Zuidwolde-Zuid (Zw-Zd), Zuidwolde-Noord (Zw-Nrd) en Beneden Egge (B-Egge)*

Kengetal	Aantal in 1996			Indexcijfer 1996 (1988 = 100)		
	Zw-Zd	Zw-Nrd	B-Egge	Zw-Zd	Zw-Nrd	B-Egge
Bedrijven	86	136	126	85	75	85
Cultuurgrond (ha)	1.755	2.926	2.687	105	97	103
Werkgelegenheid a)	134	198	195	90	73	83

a) Werkgelegenheid is uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (aje). Eén aje komt overeen met de arbeid van één persoon gedurende één jaar.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

Zuidwolde-Zuid

Evenals in Zuidwolde-Noord staat de landbouw in Zuidwolde-Zuid zeer sterk in het teken van de graasdierhouderij. Het economisch belang van deze tak is in de studieperiode zelfs nog iets toegenomen, dankzij de melkveehou-

derij. Het aandeel van de overige graasdierhouderij bleef constant, in tegenstelling tot dat van de overige graasdierhouderij in Zuidwolde-Noord. Het aandeel - in economisch opzicht - van de intensieve veehouderij is gedaald en draagt nu ruim een tiende. Verder levert de akkerbouw nog een kleine bijdrage (6%) aan de economische omvang van de landbouw in het gebied. Ook in Zuidwolde-Zuid is het aantal melkveehouderijbedrijven fors afgenomen. Het areaal cultuurgrond in gebruik bij de bedrijven is in de studieperiode licht gestegen (5%), wat voor een belangrijk deel te danken is aan de uitbreiding van het areaal voedergewassen. Het overgrote deel (90%) van het areaal cultuurgrond bestaat uit grasland en voedergewassen. De resterende oppervlakte is in gebruik als bouwland. Het bouwplan is in vergelijking met de twee andere gebieden intensief: bijna 80% bestaat uit aardappelen en suikerbieten. De daling van het aantal melkkoeien bleef beperkt (-10%). Door een toename van het aantal overige graasdieren is het aantal gve gelijk gebleven. In combinatie met de toename met het areaal grond leidde dat tot een lichte daling van de veebezetting (van 2,5 tot 2,4 gve per hectare). De melkveebezetting nam minder sterk af dan in beide andere gebieden (van 1,6 tot 1,4 melkkoe per hectare).

Zuidwolde-Noord

Zuidwolde-Noord is bij uitstek een graasdierhouderijgebied. Vrijwel het gehele areaal cultuurgrond dat in gebruik is bij de landbouwbedrijven in dit gebied bestaat uit grasland en voedergewassen. In de studieperiode is daarin niets veranderd, de gebruikelijke verschuiving van grasland naar snijmais daargelaten. Het aandeel van de graasdierhouderij in de economische omvang van de landbouw is ook niet veranderd. Er heeft echter wel een verschuiving plaatsgevonden van de melkveehouderij naar de overige graasdierhouderij, die geïllustreerd kan worden met de verandering in de veestapel: een sterke daling van het aantal melkkoeien (-24%) en een forse uitbreiding van de vleesveestapel. Per saldo is het aantal grootvee-eenheden echter niet veranderd. De ontwikkelingen in de veestapel en het areaal cultuurgrond leidden tot een lichte toename van de veebezetting (van 2,1 tot 2,2 gve per hectare). Het aantal melkkoeien per hectare is echter sterk gedaald (van 1,3 tot 1,0 melkkoe per hectare). De sterke daling van het aantal bedrijven in dit gebied is in hoofdzaak veroorzaakt door de zeer sterke afname van het aantal melkveehouderijbedrijven: tussen 1988 en 1996 met bijna 40%. Naast grasland en voedergewassen is een klein gedeelte (6%) van het areaal cultuurgrond in gebruik als bouwland. In de studieperiode heeft een verschuiving plaatsgevonden naar de graanteelt, dat nu bijna de helft van het areaal bouwland beslaat.

Beneden Egge

In Beneden Egge ligt een minder zwaar accent op de graasdierhouderij dan in beide andere gebieden. In tegenstelling tot de twee andere gebieden is ook het economische belang van deze tak in de voorbije acht jaar gedaald, maar bedraagt nog altijd ruim de helft van de economische betekenis van de

gehele landbouw in Beneden Egge. De op een na grootste tak - in economisch opzicht - is de intensieve veehouderij met een aandeel van bijna een vijfde, evenveel als in 1988. Het aandeel van de akkerbouw is iets afgenomen en bedraagt nu ruim 10%, dat van de tuinbouw is sterk toegenomen tot 10% in 1996. Ook in dit gebied is het aantal melkveehouderijbedrijven sterk gedaald. Procentueel nam echter het aantal intensieve-veehouderijbedrijven nog sterker af. Naast grasland en voedergewassen is in dit gebied een behoorlijk deel van de cultuurgrond - circa een kwart - in gebruik als bouwland. In de studieperiode is het areaal graan, en poot- en consumptieaardappelen flink uitgebreid. De teelt van fabrieksaardappelen blijft overigens het bouwplan domineren. De veebezetting is in het gebied gedaald (van 2, 3 tot 2,1 gve per hectare). Dit was met name het gevolg van een sterke daling van het aantal melkkoeien (-21%), die maar ten dele is gecompenseerd door een toename van het aantal overige graasdieren. De melkveebezetting daalde evenals in Zuidwolde-Noord behoorlijk (van 1,5 tot 1,2 melkkoe per hectare).

4.3 Bedrijfsomvang

Het grootste deel van de bedrijven groter dan 20 nge in de drie gebieden is gespecialiseerd in de melkveehouderij (tabel 4.2). Het aandeel van dit type loopt uiteen van bijna 60% in Beneden Egge tot twee derde in Zuidwolde-Zuid. Op de tweede plaats - maar op ruime afstand - komen in Zuidwolde-Noord de overige graasdierbedrijven, in Beneden Egge de overige bedrijven en in Zuidwolde-Zuid de intensieve-veehouderijbedrijven.

De gemiddelde bedrijfsomvang is in Beneden Egge het grootst, die in Zuidwolde-Zuid ligt hier maar iets onder, terwijl de gemiddelde omvang in Zuidwolde-Noord duidelijk achterblijft (tabel 4.2). Echter, er bestaan grote verschillen in bedrijfsomvang tussen de verschillende bedrijfstypen binnen een ge-

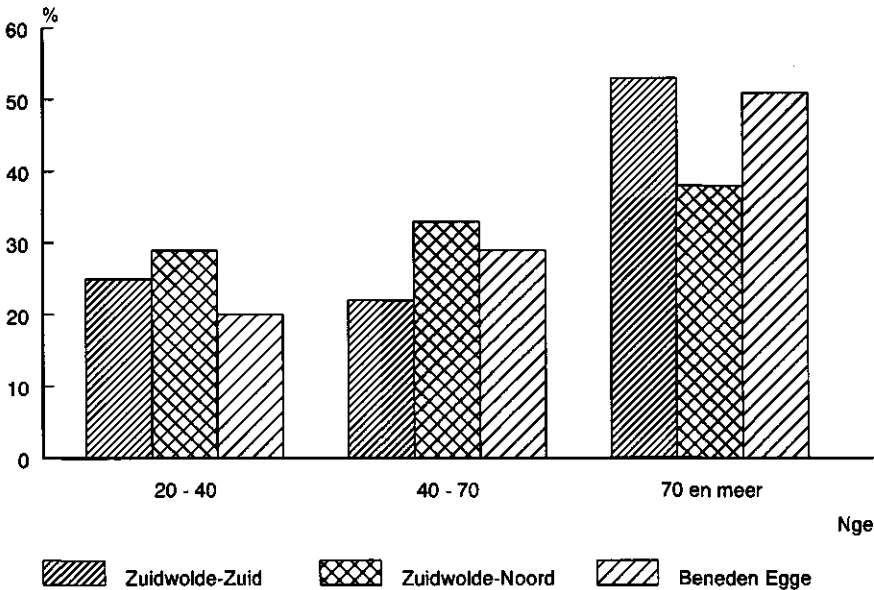
Tabel 4.2 Aantal bedrijven en gemiddelde bedrijfsomvang in nge naar gebied en bedrijfstype in 1996, bedrijven groter dan 20 nge

Bedrijfstype	Zuidwolde-Zuid		Zuidwolde-Noord		Beneden Egge	
	aantal	nge/ bedr.	aantal	nge/ bedr.	aantal	nge/ bedr.
Melkveehouderij	40	91	61	81	48	74
Overige graasdier	3	30	18	34	8	39
Intensieve veehouderij	8	64	10	55	8	86
Akkerbouw	3	85	3	52	6	84
Overige	5	44	7	59	12	148
Alle	59	80	99	67	82	83

Bron: CBS-Landbouwteiling, bewerking LEI-DLO.

bied, en er zijn grote verschillen in omvang tussen dezelfde bedrijfstypen in de drie gebieden. In Zuidwolde-Noord is de gemiddelde omvang van alle bedrijfstypen - met uitzondering van de melkveebedrijven - vrij klein. De melkveebedrijven in Beneden Egge zijn in vergelijking met de andere twee gebieden het kleinst. De overige bedrijven in Beneden Egge vallen op door de gemiddeld grote omvang. De bedrijfsomvang van de melkveebedrijven in Zuidwolde-Zuid ligt duidelijk boven die in de andere twee gebieden.

Een beeld van de verdeling van alle bedrijven groter dan 20 nge naar bedrijfsomvang geeft figuur 4.1. Hieruit blijkt nogmaals het verschil in bedrijfsomvang tussen Zuidwolde-Noord en de beide andere gebieden. In Zuidwolde-Noord heeft nog geen 40% van de bedrijven een omvang van meer dan 70 nge, voor beide andere gebieden geldt dat voor ruim de helft van de bedrijven. In Zuidwolde-Zuid zijn wat meer kleinere bedrijven (tussen 20 en 40 nge) en wat minder bedrijven tussen 40 en 70 nge dan in Beneden Egge.

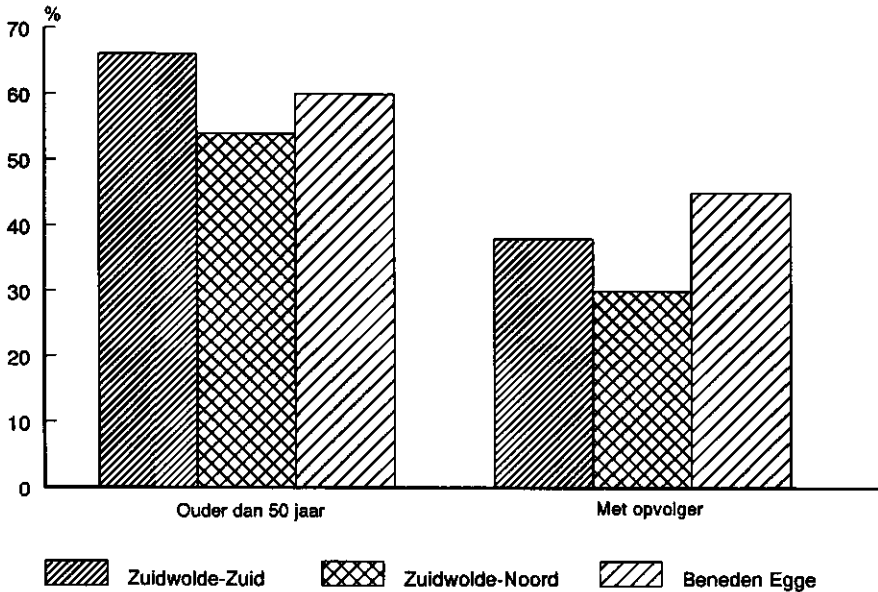
Figuur 4.1 Procentuele verdeling bedrijven groter dan 20 nge naar bedrijfsomvang in nge en gebied, 1996

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

4.4 Leef tijd en opvolging

Met behulp van de leeftijd- en opvolgingssituatie kan een indicatie worden gegeven van de toekomstige ontwikkeling van het aantal bedrijven. De vooruitzichten op het voortzetten van de bedrijven zien er op basis van deze indicatoren het beste uit voor Beneden Egge, en het slechtst voor Zuidwolde-

Zuid. In Beneden Egge zijn er in vergelijking met Zuidwolde-Noord weliswaar wat meer oudere bedrijfshoofden, maar dit wordt ruimschoots gecompenseerd door een veel hoger opvolgingspercentage (figuur 4.2). In vergelijking met Zuidwolde-Zuid zijn er in Beneden Egge minder oudere bedrijfshoofden en meer opvolgers. In Zuidwolde-Noord zijn er veel minder oudere bedrijfshoofden, en wat minder opvolgers dan in Zuidwolde-Zuid.

Figuur 4.2 Percentage bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder en het opvolgingspercentage naar gebied; bedrijven groter dan 20 nge; 1996
Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

Het deel van de cultuurgrond in gebruik bij de bedrijven met een bedrijfshoofd boven de 50 jaar zonder opvolger (inclusief de bedrijven kleiner dan 20 nge) bedraagt in Zuidwolde-Noord en Beneden Egge ruim een derde, en in Zuidwolde-Zuid bijna 40%.

4.5 Andere aspecten

In tabel 4.3 zijn nog enkele andere kenmerken van de bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge samengebracht. In het gemiddeld aantal kavels per bedrijf en de gemiddelde kavelgrootte zijn er nauwelijks verschillen tussen de drie gebieden. In Zuidwolde-Noord is het percentage van de cultuurgrond in eigendom het laagst. In dit gebied is verder de mestproductie per hectare het laagst. Zuidwolde-Zuid verkeert op dit punt in een minder gunstige positie,

wat ook blijkt uit het vrij hoge percentage van de bedrijven met een veebezetting van meer dan 2,5 gve per hectare.

Tabel 4.3 Verkaveling, % eigendom, mestproductie en veebezetting naar gebied; bedrijven groter dan 20 nge; 1996 tenzij anders vermeld

Kenmerk	Zuidwolde-Zuid	Zuidwolde-Noord	Beneden Egge
Kavels per bedrijf a)	4,3	4,3	4,5
Ha per kavel a)	5,9	5,8	5,8
% grond in eigendom b)	76	66	81
Kg fosfaat per ha	140	105	127
% bedrijven met meer dan 2,5 gve/ha	46	38	40

a) 1993; b) 1995.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

4.6 Melkveebedrijven

Van de melkveebedrijven - het belangrijkste bedrijfstype in de drie gebieden - zijn enkele kenmerken in tabel 4.4 weergegeven. De melkveebedrijven in Zuidwolde-Zuid zijn gemiddeld het grootst, en tellen relatief veel opvolgers. Voorts zijn de bedrijven in dit gebied wat intensiever en iets slechter verkaveld dan in beide andere gebieden. De melkveebedrijven in Zuidwolde-Noord nemen qua omvang een tussenpositie in. Echter, het aandeel van de bedrijven met een ligboxenstal en het opvolgingspercentage in dit gebied zijn laag. Gunstig is de lage veebezetting. De melkveebedrijven in Beneden Egge tot slot zijn gemiddeld het kleinst. Op de overige aspecten steken de melkveebedrijven in dit gebied niet ongunstig af tegen die in beide andere gebieden.

Tabel 4.4 Overzicht kengetallen van de melkveebedrijven groter dan 20 nge naar gebied; 1996 tenzij anders vermeld

Kengetal	Zuidwolde-Zuid	Zuidwolde-Noord	Beneden Egge
Melkkoeien per bedrijf	52	46	42
Gve_mest per 100 ha a)	239	216	230
% met ligboxenstal b)	50	35	49
% bedr. met meer dan 60% huiskavel b)	39	43	44
Opvolgingspercentage	54	37	45

a) Gve volgens de mestwetgeving; b) 1993.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

4.7 Conclusies

In het kort worden enkele conclusies over de bedrijfsstructuur voor elk gebied gegeven. Hierbij wordt direct aangetekend dat er grote verschillen bestaan tussen de bedrijfstypen in een gebied, en er grote verschillen bestaan tussen dezelfde bedrijfstypen in de drie gebieden. En uiteraard is er ook binnen de verschillende bedrijfstypen een grote verscheidenheid in de bedrijfsstructuur. De verkaveling van de bedrijven wordt niet genoemd, omdat die gemiddeld over alle bedrijven in de drie gebieden nauwelijks van elkaar afwijkt.

In Zuidwolde-Zuid is de gemiddelde bedrijfsomvang redelijk, de intensiteit van het grondgebruik is vrij hoog, en het opvolgingspercentage is vrij laag. De melkveebedrijven in dit gebied onderscheiden zich van die in de andere gebieden door een grotere omvang en een groter aantal opvolgers.

De gemiddelde omvang van de bedrijven in Zuidwolde-Noord is vrij klein, de intensiteit van het grondgebruik is laag, en het opvolgingspercentage is erg laag. De laatste twee punten gelden ook voor de melkveebedrijven in het gebied. De omvang van de melkveebedrijven ligt tussen die in de twee andere gebieden in.

De gemiddelde bedrijfsomvang in Beneden Egge is redelijk, de intensiteit van het grondgebruik is niet al te hoog, en het opvolgingspercentage is hoger dan in beide andere gebieden. De melkveebedrijven in dit gebied zijn gemiddeld vrij klein.

Bij bovenstaande beoordeling is vooral gekeken naar de gebieden onderling. In het vorige hoofdstuk is de landbouw in de drie gebieden als geheel vergeleken met die in het Noordelijk Zandgebied. Daaruit komt naar dat de structuur van de landbouw in Zuidwolde als geheel ongunstig afsteekt tegen die in het Noordelijk Zandgebied, wat ook opgaat voor de drie gebieden afzonderlijk.

5. VISIE VAN LANDBOUWERS IN ZUIDWOLDE-ZUID

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk is de visie vanuit de landbouw op de landinrichting Zuidwolde-Zuid verwoord. Hiervoor zijn in maart 1997 acht agrariërs geïnterviewd. Ze zijn gekozen op basis van hun kennis over de landbouw in het gebied. Bij de selectie van de te interviewen agrariërs is er verder voor gezorgd dat ze verspreid over het gebied wonen. De namen van de te interviewen agrariërs zijn aangeleverd door de landinrichtingscommissie.

De interviews zijn gehouden in de vorm van open vraaggesprekken, dat wil zeggen: de geïnterviewden konden in eigen bewoordingen uitdrukken hoe ze zelf en meer algemeen hoe de landbouwers in het gebied denken over de onderwerpen die de interviewer naar voren bracht. Bij een aantal gesprekken zat er niet één, maar zaten er twee of drie bedrijfshoofden (van de maatschap) aan de "interviewtafel". De betekenis van de landinrichting, de ontwikkelingen in de landbouw en de plannen voor natuurontwikkeling waren de hoofdonderwerpen van de interviews. Voordat verslag wordt gedaan van deze onderdelen, worden eerst enkele kenmerken van de bedrijven van de geïnterviewden behandeld (paragraaf 5.2). Voor een beter begrip van de visie van de geïnterviewden wordt in paragraaf 5.2 ingegaan op enkele kenmerken van het gebied en enkele aspecten van het landinrichtingsproject. Ter illustratie zijn in de tekst letterlijke uitspraken van de geïnterviewden opgenomen. Deze zijn cursief en tussen aanhalingstekens weergegeven.

5.2 Achtergronden

Voor een beter begrip van de visie van de geïnterviewden op de landinrichting Zuidwolde-Zuid, wordt eerst ingegaan op enkele achtergronden van dit project. Het grootste deel van de informatie is afkomstig uit de projectnota "Landinrichting Zuidwolde-Zuid" (provincie Drenthe, 1996).

Het verzoek voor landinrichting in Zuidwolde-Zuid is ingediend door de toenmalige landbouworganisaties. De voorkeur van de aanvragers ging uit naar een ruilverkaveling met administratief karakter. Omdat er ook belangrijke natuurwaarden in het gebied voorkomen, heeft de landinrichting een bredere doelstelling gekregen en wordt deze uitgevoerd in de vorm van een herinrichting met bijzondere doelstelling. Het hoofddoel van het landinrichtingsproject Zuidwolde-Zuid is de ontwikkeling van natuurwaarden op de daarvoor bestemde plaatsen, in hoofdzaak in het Reestdal. Doelstelling voor de landbouw is het verbeteren van een aantal randvoorwaarden voor de uitoefening van de landbouw. Mogelijke maatregelen om de doelen te bereiken, zijn onder andere

boerderijverplaatsing, grondverwerving voor realisering van natuurgebieden, herverkaveling voor het vrijmaken van natuurgebieden, en herverkaveling voor vergroting van de huiskavels en concentratie van de veldkavels in de landbouw.

In Zuidwolde-Zuid is een oppervlakte van circa 275 ha beheers-, 210 ha reservaats-, en circa 130 ha natuurontwikkelingsgebied aangewezen. Deze gebieden zijn met name geconcentreerd in het westelijk deel van Zuidwolde-Zuid. Overigens is een deel van de grond al eigendom van natuurorganisaties, en gronden waar beheersovereenkomsten voor worden afgesloten, houden naast de natuurfunctie ook een landbouwkundige functie. Het totale beheers-, reservaats- en natuurontwikkelingsgebied beslaat een kwart van de totale oppervlakte van het landinrichtingsgebied Zuidwolde-Zuid. De plannen hebben enkele jaren geleden geleid tot grote beroering onder de agrarische bevolking, met name in het gebied Paardelanden-Schrapveen, waarvan protestborden in het land nu nog de stille getuigen zijn. Voor dit deel wordt de Landinrichtingscommissie Zuidwolde-Zuid gevraagd om voorstellen te doen voor de begrenzing van relatienotagebieden.

5.3 Bedrijfskenmerken

Type bedrijf

De meeste geïnterviewden hebben een gespecialiseerd melkveebedrijf, en enkele hebben een gemengd bedrijf (melkvee/varkens, en akkerbouw/varkens). De gemiddelde omvang van de bedrijven ligt een stuk boven die van alle bedrijven in Zuidwolde-Zuid. Zo worden er gemiddeld ruim 70 melkkoeien gehouden op de melkveebedrijven, op een oppervlakte grond van circa 30 tot 70 ha (gemiddeld 50). De melkveebezetting op deze bedrijven ligt tussen 1,2 en 2,0 melkkoe per hectare, en komt gemiddeld overeen met de gemiddelde veebezetting in Zuidwolde-Zuid.

Ongeveer de helft van de geïnterviewden heeft voor een deel van het land beheersovereenkomsten afgesloten of pacht land van het Drentse Landschap. Verder zijn er geïnterviewden die grond hebben liggen in aangewezen of voorgestelde relatienota- en natuurontwikkelingsgebieden. Kortom, veel geïnterviewden hebben rechtstreeks te maken met de natuurfunctie, die een belangrijke plaats is toegekend in het gebied Zuidwolde-Zuid.

Naar leeftijd bezien, kunnen de geïnterviewden in twee groepen worden verdeeld: een groep met een leeftijd van om en nabij de 40 jaar, en een groep met een leeftijd van de oudste van rond de 60 jaar. De bedrijven in de tweede groep worden alle uitgeoefend in de vorm van een maatschap met de zoon(s).

Verkaveling

De helft van de geïnterviewden heeft maar een klein deel - minder dan 40% - van de grond bij huis liggen, de overige beschikken over een ruime huiskavel (meer dan twee derde van de grond bij huis). Enkele geïnterviewden

zouden wel meer grond bij huis willen, maar zien daar geen mogelijkheden voor, bijvoorbeeld omdat het bedrijf ligt ingesloten door gronden met een natuurbestemming. Een andere geïnterviewde die niet meer grond bij huis kan krijgen, vindt de verkaveling geen echt knelpunt, omdat de veldkavels goed zijn ontsloten en in de omgeving van de boerderij liggen. Geïnterviewden met gronden die aan de Reest grenzen, noemen de gronden ongeschikt voor een economische bedrijfsvoering, omdat onder andere de vorm van de kavels "krom, scheef en puntig" is. Met andere woorden: weinig grond bij huis wordt niet altijd als een knelpunt ervaren, en veel grond bij huis wil niet zeggen dat de verkaveling geen knelpunt vormt. Al met al vormt de verkaveling voor de helft van de geïnterviewden een echt knelpunt. Enkele opmerkingen over de verkaveling: "Huis-kavel is veel te klein en land aan de Reest is niet geschikt voor een economische bedrijfsvoering." Een geïnterviewde met grond tussen dat van het Drentse Landschap: "Grondruil is onmogelijk gemaakt door het Drentse Landschap."

Waterbeheersing en ontsluiting

Over de waterbeheersing zijn - met uitzondering van de gronden langs de Reest - vrijwel geen klachten. De gronden in het Reestdalgebied zijn erg nat:

"De waterbeheersing is slecht hier en die wordt steeds slechter, omdat ze dat waterpeil in het dal steeds hoger willen hebben. Dat merk ik al duidelijk. Het onderhoud van dat riviertje wordt steeds slechter. Ik kan minder snel het land op, en moet veel gauwer er weer af."

Het merendeel van de geïnterviewden is tevreden over de ontsluiting van het bedrijf en de gronden. Een enkeling noemde als wens het verharderen of beter onderhouden van zandwegen, en een beter onderhoud van verharde wegen.

5.4 Natuur

Inleiding

De plannen voor natuurontwikkeling zijn overtrokken, zij gaan te ver, ze zijn te rigoreus, is de algemene opvatting van de geïnterviewden. Het gaat niet alleen om de omvang van de plannen (het aantal hectare), maar ook om de inhoudelijke kant, de soort natuur die wordt nagestreefd, en de manier waarop natuur wordt ontwikkeld. Verder plaatsen ze vraagtekens bij de procedurele en financiële aspecten van de natuurplannen. Maar hoe zou het anders kunnen of moeten, en zien ze voor zichzelf een rol weggelegd in natuurontwikkeling? Op deze onderwerpen wordt in de volgende blokjes ingegaan.

Natuur is onnatuurlijk

De natuur die uit de plannen naar voren komt en zoals de geïnterviewden die zien in de reservaatgebieden, is niet wat zij onder natuur verstaan. Zij vinden het onnatuurlijk, niet passend bij het gebied, zoals Schotse Hooglanders. De natuur in de reservaatgebieden wordt veelal aangeduid met termen als "een ruigte, een troep, een rotzooi". Het gebied vinden ze verder te klein om het zonder ingrepen te laten ontwikkelen, het is niet groot genoeg om er een natuurlijk evenwicht te laten ontstaan. De mens heeft nu eenmaal ingegrepen in de natuur, dat kun je niet terugdraaien. Gewezen is op de bescherming van kraaien en vossen, en het wegtrekken van weidevogels. Ook storen ze zich aan het laten liggen van dode dieren. Een ander aspect is de toegankelijkheid van de natuur: de natuur moet open zijn, wandelroutes moeten door natuurgebieden gaan in plaats van er langs. Het beleid op dit punt is - in hun ogen - ook tegenstrijdig: aan de ene kant probeert de overheid de recreatie te bevorderen, en aan de andere kant maken ze er een stiltegebied van, waar geen plaats is voor recreatie.

Natuurontwikkeling op minder goede landbouwgronden langs de Reest, daar kunnen de boeren zich nog wel in vinden, maar natuurontwikkeling op goede landbouwgronden - zoals aan de Nieuwe Dijk - gaat hen te ver. Daar is door het Drentse Landschap een boerderij opgekocht. Grote bulten zand doen denken aan een bouwput en niet aan een natuurontwikkelingsproject (verschralen door het afgraven en afvoeren van de teeltlaag). De geïnterviewden en volgens hen ook de mensen die in de streek wonen, staan hier afwijzend tegenover. Ze vinden dat geld op een onverantwoorde manier wordt ingezet voor een klein stukje natuurontwikkeling. Het land had op een veel eenvoudiger, langs een meer natuurlijke en geleidelijke weg tot natuur kunnen worden omgevormd. Daarnaast is het land nog niet zo heel lang geleden ontgonnen van heide naar cultuurgrond, waaraan een van de geïnterviewden zelf nog heeft meegewerkt. Een ander zwaar bekritiseerd plan is het verhogen van het waterpeil ("het onder water zetten") in het gebied Paardelanden-Schrapveen. In de jaren zeventig is hier de waterhuishouding sterk verbeterd: "Oudere boeren hebben in de jaren zeventig altijd met de voeten in het water gezeten en hebben het nu goed."

Samengevat vinden de geïnterviewden de omvang van de natuurplannen te groot ten opzichte van de grootte van het gebied, maar te klein om zoiets als een natuurlijk evenwicht te laten ontstaan. Bovendien is het beeld dat zij van natuur hebben duidelijk anders dan het beeld dat uit de plannen spreekt.

Niet geraadpleegd

De weerstand en het onbegrip tegen de plannen voor natuurontwikkeling komen niet alleen voort uit de andere ideeën die de boeren van natuur hebben dan de natuurorganisaties, het is mede te wijten aan de wijze waarop de plannen tot stand zijn gekomen. De geïnterviewden vinden dat de plannen zonder of met te weinig inspraak door de overheid worden opgelegd, dat ze een dwangmatig karakter hebben. De plannen worden volgens hen achter het

bureau door ambtenaren bedacht, de "natuurmensen" raadplegen de boeren niet, ze schijnen het zelf allemaal te weten. Zo wordt voorbijgegaan aan de kennis van de streekbewoners, mensen die in het gebied zijn opgegroeid en het gebied mede hebben vorm gegeven. Ze krijgen het idee dat de natuurmensen denken dat de boeren van de natuur geen verstand hebben. In dit verband is met name het Drentse Landschap genoemd. Deze organisatie wordt onder meer verweten dat ze ambtelijk, onpraktisch en geldverspillend te werk gaat, met als belangrijkste voorbeeld de natuurontwikkeling aan de Nieuwe Dijk. Het stoort hen dat een organisatie waarvan de leden vooral in de stad wonen en niet in het gebied, beslissen over hun gebied.

De gang van zaken rond reservaatontwikkeling en de natuurontwikkeling aan de Nieuwe Dijk zijn twee concrete voorbeelden waaraan de boeren zich storen. In het reservaatgebied is op den duur geen plaats meer voor (gangbare) landbouw, dat is voor de boeren zonder meer duidelijk. Echter, in de plannen is beloofd dat het waterpeil niet wordt verhoogd, zolang er nog boeren in het reservaat zitten. Volgens de geïnterviewden is door het plaatsen van stuwen in de Reest het waterpeil al hoger komen te staan. Iemand met klachten hierover, heeft naar zijn zeggen daarop te horen gekregen: *"Ja, het staat wel hoog, maar we kunnen ook niet wachten tot de laatste boer het licht uitdoet."* Het vrijwillig karakter van de plannen voor reservaatvorming plaatsen ze dan ook tussen aanhalingstekens: *"Ze maken je het eerst zuur en dan gaan de boeren vanzelf wel vrijwillig weg."*

De geïnterviewden plaatsen ook vraagtekens bij de wijze waarop de natuurontwikkeling aan de Nieuwe Dijk door het Drentse Landschap tot stand is gekomen. Volgens hen mag deze organisatie alleen grond kopen in of voor aangewezen (begrensde) reservaatgebieden. De geïnterviewden wisten niet dat de grond aan de Nieuwe Dijk voor natuur ontwikkeld mocht worden. Volgens hen heeft het Drentse Landschap de grond gekocht met de voorkennis dat het toestemming zou krijgen voor natuurontwikkeling. Dat zou mede mogelijk zijn omdat deze organisatie dicht tegen de overheid (provincie) staat.

Geen echte inspraak; het voorbijgaan aan de kennis van de boeren en streekbewoners; het gevoel niet serieus te worden genomen; dit zijn kort samengevat de belangrijkste klachten van de geïnterviewden over de wijze waarop de natuurplannen worden voorbereid en uitgevoerd. Dat er wantrouwen bestaat ten opzichte van de overheid en meer in het bijzonder het Drentse Landschap is dan ook niet vreemd.

Het boerenalternatief

Hoe natuurontwikkeling anders zou kunnen of moeten plaatsvinden, en of ze zelf een rol daarin willen vervullen, zijn dan vragen die automatisch opkomen. Een aantal van de geïnterviewden bracht naar voren:

"Laat boeren het onderhouden (natuur), de boeren willen best helpen beheren, maar dan wel met een boerenmentaliteit. Dat betekent dus niet het land zo laten liggen, er niets aan doen, dat werkt niet, het land verruigt, het wordt een grote bende."

Er zou meer toezicht moeten zijn, bijvoorbeeld door middel van het weghalen van dode dieren. Verder vinden ze dat een natuurgebied open moet zijn voor de recreanten, dus geen hek eromheen. Anders gezegd: laat meer over aan het particulier initiatief. Een suggestie is om te beginnen met het van jaar op jaar inzetten van particulieren bij het beheer. Een andere suggestie is het hout uit broekbosjes op stam aan particulieren te verkopen. Een geïnterviewde roept vooral het Drentse Landschap op meer uit handen te geven, mede om het wantrouwen van de boeren weg te nemen: probeer de mensen in het gebied erbij te betrekken, en niet af te stoten.

Wat zien de geïnterviewden voor mogelijkheden voor natuurbeheer op bedrijfsniveau? Voor boerderijen die helemaal of grotendeels liggen in een reservaat- of natuurontwikkelingsgebied is er in feite maar één oplossing (om de bedrijfsvoering op min of meer dezelfde wijze voort te zetten): bedrijfsverplaatsing. Een klein deel van de grond als reservaat- of beheersgrond is over het algemeen wel inpasbaar. Verschillende boeren in het gebied hebben hier al ervaring mee. Aan het deel van de grond met beperkingen zit een grens in verband met de voederwinning en de afzet van mest. Meer algemeen komt het erop neer dat natuurbeheer op het bedrijf los moet staan van de bedrijfsvoering, je moet niet afhankelijk zijn van de opbrengsten van dit land.

Ideeën over het ontwikkelen en beheren van natuur buiten het eigen bedrijf, bijvoorbeeld in samenwerking met andere boeren, zijn niet naar voren gebracht. De meeste geïnterviewden voelen zich toch in de eerste plaats boer, dat wil bijvoorbeeld zeggen gewoon een melkveebedrijf runnen. Verder kan het zijn dat er geen geschikte voedingsbodem, de benodigde mentaliteit er niet is (of nog niet is) om als gebruikers van het gebied zelf natuurontwikkeling gestalte te geven.

Tot slot

Er blijkt een behoorlijke kloof te gapen tussen de denkbeelden over natuur van de boeren in het gebied en die van de natuurorganisaties (het Drentse Landschap). Een geïnterviewde ziet wat er nu in het gebied gebeurt als een strijd tussen natuur/milieu en de landbouw. Hij vindt dat *"het beter zou zijn als de natuurorganisaties meer met de landbouw zouden samenwerken. Dit kan zowel de duurzaamheid van de landbouw als van de natuur bevorderen"*.

5.5 Landinrichting

Meningen

Om de meningen van de geïnterviewden over de landinrichting weer te geven, wordt een onderscheid gemaakt tussen het westelijk en oostelijk deel van het gebied. Deze tweedeling komt voort uit de natuurplannen, die met name zijn geconcentreerd in het westelijk deel van het gebied.

Voor het westelijk deel is het moeilijk aan te geven hoe de boeren in het gebied staan ten opzichte van de landinrichting. Dat kan zijn omdat de landin-

richting niet echt leeft in het gebied, dat er nog maar weinig over gesproken wordt. Volgens een geïnterviewde zijn *"er zelfs boeren, oudere, niet eens mee bekend. Zij hebben er waarschijnlijk geen oren naar en leggen de informatie naast zich neer"*. Belangrijker is dat door de grote natuurclaims voor veel boeren geen toekomst is weggelegd in dit gebied. In directe zin, omdat het de bedoeling is landbouwgronden om te vormen tot natuurterreinen. In indirecte zin omdat de mogelijkheden voor grondruil en voor bedrijfsvergroting zullen afnemen door de uitbreiding van de natuurgebieden. Daarnaast verwacht men beperkingen op de resterende landbouwgronden. Bedrijfsverplaatsing zal dan ook voor veel boeren een serieuze overweging zijn. Of die stap ook daadwerkelijk gezet kan worden, is met name afhankelijk van het financiële plaatje. Wel of geen landinrichting, dat zal aan de natuurplannen uiteindelijk niet veel veranderen. Een geïnterviewde:

"Boeren zijn dan wel bang dat ze helemaal weg moeten. Nou, als je die landinrichting er overheen krijgt, dan is er toch de kans dat ze het gebied moeten verlaten. Als ze nu op een andere plek een mooie boerderij kunnen weerkrijgen of in de landinrichting of buiten de landinrichting - wat veel mensen niet zoveel uitmaakt -, dan is er misschien wel idee voor."

De meningen in het oostelijk deel lopen uiteen van *"Landinrichting hoeft hier niet te gebeuren"*, *"Het gaat alleen om de natuur"*, *"Een boer heeft daar geen belang bij"* tot *"Men staat met gemengde gevoelens tegenover de landinrichting"*.

Volgens een geïnterviewde is landinrichting niet nodig, omdat de verkaveling niet te verbeteren valt of omdat er vanzelf grond vrijkomt doordat kleinere bedrijven en oudere boeren zullen gaan stoppen. Een andere geïnterviewde is van mening dat in het gebied *"nog veel actieve boeren zitten die door kavelruil het bedrijf beter verkaveld willen krijgen"*. Men is echter bang voor de grote reservaatgebieden, onder andere dat het grondwaterpeil te hoog zal gaan komen: *"Als dit in de reservaatgebieden gebeurt, zal dit ook consequenties hebben voor de landbouwgronden, die zullen ook natter worden."*

Knelpunten inrichting

In paragraaf 5.2 is al ingegaan op de inrichting van de bedrijven van de geïnterviewden. Volgens hen is de verkaveling vooral in het westelijk deel van het gebied over het algemeen niet zo goed. Dit is mede veroorzaakt doordat bedrijven grond op wat grotere afstand hebben gekocht, wegens gebrek aan grond in de nabijheid, wat onder meer wordt toegeschreven aan de natuurclaims. Ook in de omgeving van Paardelanden-Schrapveen laat de verkaveling te wensen over. Richting Drogteropslagen is de verkaveling wel redelijk, *"ze kunnen in ieder geval het vee bij huis houden"*.

Zoals hiervoor al is aangegeven, is de waterhuishouding langs de Reest voor de landbouw minder goed: *"Over de waterhuishouding langs de Reest wordt veel geklaagd, vooral nadat ze stuwen in de Reest hebben gemaakt."* Een enkele maal is het te lage grondwaterpeil als knelpunt genoemd.

De ontsluiting wordt over het algemeen als redelijk goed beoordeeld. Wel wordt gevraagd om een beter onderhoud van (zand)wegen. Verder is voor het westelijk deel van het gebied het recht van overpad als een knelpunt opgevoerd.

Noodzaak landinrichting

Uit de meningen over de landinrichting komt al enigszins naar voren hoe tegen de noodzaak van landinrichting wordt aangekeken. Iets minder dan de helft van de geïnterviewden zegt dat landinrichting noodzakelijk is voor het oplossen van de knelpunten. Het belangrijkste argument hiervoor is de slechte verhoudingen tussen boeren (in sommige delen van het gebied), die al van oudsher dateren. Verder zijn genoemd: men wil gewoonweg niet mee werken, de emotionele band met de grond ("*land en bezit is een gevoelig begrip*") en er zijn te veel mensen bij betrokken.

De overige geïnterviewden vinden landinrichting niet per se nodig of zelfs helemaal niet. Vrijwillige kavelruil wordt als alternatief genoemd, waarbij wel is aangetekend dat het niet gemakkelijk zal zijn om met dit instrument de verkaveling in het hele gebied te verbeteren. Verder kan de bedrijfsverplaatsing voor reservaatvorming gewoon doorgang vinden, en beheersgebieden kunnen op vrijwillige basis tot stand komen. Dat sommige landinrichting niet noodzakelijk vinden, wil niet zeggen dat zij erop tegen zijn. Ze zien ook voordelen van landinrichting, zoals "*rust aan het front krijgen*" (weten waar je aan toe bent: daar landbouw en daar natuur). Daarbij is ook verwezen naar de afstemming van de ruilverkaveling in Zuidwolde in 1983. Volgens een geïnterviewde zouden - wanneer toen de ruilverkaveling was doorgegaan - de problemen rondom het aanwijzen van reservaatgebieden niet opnieuw zijn gerezen (dat zou toen geregeld kunnen zijn). Voorts had de landbouw er waarschijnlijk beter voorgestaan. Als andere voordelen zijn genoemd de (grotere) mogelijkheden voor grondruil en bedrijfsverplaatsing.

Knelpunten bij het ruilen

De omstandigheden die het ruilen volgens de geïnterviewden kunnen bemoeilijken, kunnen in vier groepen worden ondergebracht: omvang van de natuurclaim, mentaliteit in het gebied, grootgrondbezit en eigenschappen van de grond.

Voor het ontwikkelen van de natuur zullen bedrijven moet worden uitgekocht. De mogelijkheden hiervoor zijn in de eerste plaats afhankelijk van de financiële vergoedingen. Nadeel voor de boeren is dat er maar één koper - de overheid - is. Ten opzichte van bedrijven die worden uitgekocht voor bijvoorbeeld woningbouw zijn ze in het nadeel, wat tot uiting komt bij het zoeken naar een nieuwe bedrijfslocatie. Verder betekent de grote natuurclaim dat er minder grond beschikbaar is voor bedrijfsvergroting van blijvende bedrijven.

De minder goede verhoudingen tussen boeren in sommige delen van het gebied, zou kunnen betekenen dat de animo om aan landinrichting mee te werken in die betreffende delen gering zal zijn.

Bij grootgrondbezit gaat het om particuliere grootgrondbezitters en het Drentse Landschap. Van beide zijden verwacht men weinig bereidheid om aan grondruil mee te werken.

Tot de eigenschappen van de grond behoren de verschillen in de kwaliteit - "de grondsoort loopt uiteen van stuifzand tot natte, darrige gronden" - en de emotionele band met de grond.

5.6 Landbouw

Westelijk deel

De geïnterviewden in het westelijk deel kampen met een aantal knelpunten, zoals een slechte verkaveling, en daardoor een arbeidsintensief bedrijf, weinig mogelijkheden om grond dicht bij huis aan te kopen, landbouwkundig slechte gronden aan de Reest. Om in de toekomst voort te kunnen, zien de meeste van hen hier weinig perspectief. Echte verbeteringen verwachten ze niet. Ze zouden de bedrijfsvoering aan kunnen passen en andere inkomstbronnen proberen aan te boren. Recreatie als voorbeeld spreekt hen niet aan. Als je zoiets aanpakt, moet je dat met overtuiging doen, er voor voelen. Je kunt zoiets er niet zomaar bijdoen. De een wil niet optreden als oppas voor de kinderen of vindt het te onveilig op het bedrijf voor kleine kinderen, de ander zegt dat de gasten vaak op ongelegen tijden arriveren, bijvoorbeeld rond melkenstijd. Verder is gewezen op het beleid voor dit gebied, dat wil zeggen stiltegebied, waar geen plaats is voor recreatie. Voor natuurbeheer staan ze meer open, maar dan wel in een zodanige vorm dat het in te passen valt in de bedrijfsvoering. Kortom, ze willen het liefst een gewoon, gangbaar bedrijf blijven exploiteren. Op de korte of lange termijn houdt dat voor hen in het bedrijf op een andere locatie voort te zetten.

Over de landbouw in de omgeving is opgemerkt dat die aan de ene kant bestaat uit een verouderd deel met weinig fanatieke boeren, en aan de andere kant uit een deel met grotere bedrijven die zich goed ontwikkeld hebben. De laatste groep kampt overigens ook met de beperkte mogelijkheden om in grond dicht bij huis uit te breiden. Grond wordt bijvoorbeeld gekocht richting Fort, waar weinig bedrijven een opvolger hebben, en waar wat kleinere bedrijven zitten. De bedrijven aan de Nieuwe Dijk worden, afgezien van de natuurclaims, aangemerkt als perspectiefvol. Richting Bloemberg ziet een geïnterviewde het zo:

"Westelijk van Bloemberg is voor natuur en oostelijk van Bloemberg is een soort bufferzone, waar economische landbouw niet meer mogelijk is. In de toekomst zullen er een paar grote bedrijven blijven die met veel beperkingen moeten werken."

Oostelijk deel

De geïnterviewden hebben grote bedrijven, uitgeoefend in maatschap van ouders en kind(eren). Ze hebben allemaal beheersgronden in gebruik, en

zitten over het algemeen ruim in de grond. Knelpunt is in een enkel geval de minder goede verkaveling. Met andere woorden, het zijn bedrijven met goede perspectieven, wat ook geldt voor veel andere bedrijven in dit gebied: "Over het algemeen gezonde bedrijven, veel actieve boeren." De geïnterviewden verwachten dat er in de toekomst voldoende grond vrij zal vrijkomen, omdat er toch ook wat kleinere bedrijven in het gebied zijn of oudere boeren zonder opvolger. Recreatie vinden de geïnterviewden niet op hun bedrijf passen, omdat de bedrijfsopzet dat niet toelaat, of het niet valt te combineren en men er gewoonweg niet voor voelt. In dit gebied heerst een mentaliteit van laat het maar aan ons zelf over, liever niet te veel overheidsbemoedienis.

Het ideale bedrijf

Het ideale bedrijf dat de geïnterviewden voor ogen hebben, wijkt niet drastisch af van het bedrijf dat ze nu hebben. Voor sommigen - met een groot bedrijf - hoeft er voor de nabije toekomst niet zoveel te veranderen aan de huidige bedrijfsopzet. Het gewenste melkquotum loopt uiteen van 400 à 500 duizend liter melk voor een gezinsbedrijf, tot circa 800 duizend liter melk voor een tweemansbedrijf. Iemand tekende daarbij aan dat de grootte van het gewenste melkquotum afhankelijk is van de melkprijs, een ander gaf aan dat de grootte ondergeschikt is aan het te verdienen inkomen: "We willen ook nog tijd hebben om te leven." Enkelen legden de nadruk op het zoveel mogelijk zelf voorzien in (ruw)voerbehoefte en het kunnen afzetten van de mest op het bedrijf, wat in feite neerkomt op het bedrijf een meer gesloten, grondgebonden karakter te geven. Dat betekent een niet al te zware veebezetting: 1 tot 1,5 melkkoe per hectare of 2 gve per hectare. Daarbij kan ook gedacht worden aan de combinatie van akkerbouw (voederbieten, maïskolvenschroot) en melkveehouderij.

6. AANBEVELINGEN

Mede op basis van de interviews zijn de volgende aanbevelingen opgesteld. Deze aanbevelingen zijn gerangschikt onder de thema's informatie, draagvlak en samenwerken. Ze hangen bijna allemaal samen met de natuurplannen voor dit gebied. Het hoofddoel van de landinrichting in Zuidwolde-Zuid is immers de ontwikkeling van natuurwaarden. De meeste aanbevelingen zijn gericht aan de landinrichtingscommissie, en enkele aan de boeren en de natuurorganisaties, met name het Drentse Landschap.

Informatie

Bij de voorbereiding van de landinrichting is het goed zich steeds goed te realiseren onder welk gesternte het project van start gaat. Zo is in het verleden de ruilverkaveling afgestemd, mede door de tegenstem van het Drentse Landschap, wat verband hield met het plan om een fietspad door een natuurgebied te verharderen. Verder vormt de waterhuishouding langs de Reest een steeds groter knelpunt voor de landbouw. Vrij recent zijn daarbij gekomen de natuurontwikkeling langs de Nieuwe Dijk en de plannen voor het gebied Paardelanden-Schrapveen, die voor veel beroering in het gebied hebben gezorgd. Al deze punten hangen samen met de natuurontwikkeling in dit gebied. De boeren zetten vraagtekens bij de omvang van de natuurclaims in verhouding met de grootte van het gebied en de financiële middelen die beschikbaar zijn, bij de soort natuur die ontwikkeld wordt en bij de procedures die tot nu toe zijn gevolgd. De boeren hebben bij natuur een ander beeld dan wat zij zien in de reservaten. Ze voelen zich gepasseerd bij de plannen die tot nu toe zijn ontwikkeld. Er is al te veel vastgelegd, en het vrijwillige karakter van de plannen ervaren ze niet als zodanig. Als de omstandigheden voor de bedrijfsvoering steeds moeilijker worden, gaan de boeren vanzelf wel "vrijwillig" weg. Er bestaat zodoende nogal wat wantrouwen ten opzichte van de overheid en in het verlengde daarvan de natuurorganisaties, met name het Drentse Landschap.

Bij de voorbereiding van de landinrichting moet dan ook omzichtig te werk worden gegaan. Dat houdt in heldere, duidelijke informatie verschaffen over de (on)mogelijkheden van de landinrichting in Zuidwolde-Zuid. Daarbij hoort ook het aangeven van de speelruimte die er is in de plannen voor natuurontwikkeling in het gebied. Voorkomen moet worden dat er valse verwachtingen worden gewekt. Maar de landinrichtingscommissie zou ook moeten proberen zoveel mogelijk speelruimte te krijgen van het beleid, om het draagvlak voor de plannen te kunnen opbouwen. Een voorbeeld is de mogelijkheid om met de begrenzing van natuurgebieden flexibel te kunnen omspringen. Met meer speelruimte kunnen de bezwaren van de boeren makkelijker ondervangen worden. Bijvoorbeeld het bezwaar tegen natuurontwikkeling

op plekken met een levenskrachtige landbouw. De boeren vinden dat geldverspilling en de maatschappij zit daar volgens hen ook niet op te wachten.

Samengevat luiden de aanbevelingen:

- wees steeds goed bewust van wat er leeft in het gebied;
- verschaft heldere, duidelijke informatie over de (on)mogelijkheden van de landinrichting;
- verwerf zoveel mogelijk speelruimte in de plannen voor natuurontwikkeling;
- maak de speelruimte duidelijk die in de plannen voor natuurontwikkeling zit.

Draagvlak

Bij de planvorming is het verwerven van draagvlak onder de boeren en overige bewoners in het gebied van groot belang, waarmee in een zo'n vroeg mogelijk stadium moet worden begonnen. Hoe beter men daar in slaagt, des te minder aanpassingen er in een later stadium nodig zijn. De eerste stap in dit proces is een goede informatieverstrekking, waar hiervoor op ingegaan is. Een volgende stap zou kunnen zijn een discussie op gang te brengen tussen de boeren, de overige bewoners van het gebied, de overheid en de natuurorganisaties over de inhoud en de wijze van natuurontwikkeling. Ideaal zou het zijn als de overige gebruikers van het gebied, zoals de recreanten in het gebied, hierbij ook betrokken worden. Daaruit zou dan moeten blijken welk soort natuur nu eigenlijk gewenst is. De boeren zetten immers vraagtekens bij de huidige plannen voor natuurontwikkeling, en ze tekenen daarbij aan dat dat ook geldt voor de overige bewoners in het gebied. Zo vinden de boeren dat de kennis van de streekbewoners niet wordt benut, en dat instanties vanaf een afstand bepalen wat er in hun gebied moet gebeuren. Uit dergelijke discussies moet dan blijken in hoeverre de denkbeelden over natuur van de verschillende groepen uit elkaar liggen, en of ze dichterbij elkaar kunnen worden gebracht. Bij de planvorming voor natuur zouden de gebruikers van het gebied, met name de inwoners en recreanten, een belangrijke stem moeten hebben.

De aanbevelingen luiden in het kort:

- stimuleer discussie tussen boeren, overige inwoners van het gebied, recreanten, natuurorganisaties en overheid over natuurontwikkeling;
- verwerf inzicht in de gewenste natuurontwikkeling bij de diverse groepen.

Samenwerken

Behalve de bedreigingen van natuurontwikkeling voor de landbouw, zoals het onttrekken van grond aan de landbouw, liggen er ook mogelijkheden voor de landbouw. De overheid - en dus de maatschappij - heeft te kennen gegeven dat er meer natuur gewenst is, en heeft daar geld voor uitgetrokken. Verder wil de overheid een grotere rol toekennen aan het particulier natuurbeheer. Daarbij komen als eerste de agrariërs in beeld, omdat zij het grootste deel van de grond in het landelijk gebied in eigendom hebben en beheren. Na-

tuurbeheer in de vorm van beheersovereenkomsten voor beheersgebieden is - mits op een niet te groot deel van de bedrijfsoppervlakte - op veel bedrijven wel inpasbaar in de bedrijfsvoering. Echter, zwaardere vormen van beheer voor een groter deel van de bedrijfsoppervlakte en het ontwikkelen van natuur is voor individuele boeren over het algemeen niet haalbaar, mochten ze er al voor voelen. Meer mogelijkheden liggen er wanneer boeren daarvoor samenwerkingsverbanden opzetten, waarvan op verschillende plekken in het land voorbeelden zijn. Bij de samenwerking kan ook gedacht worden aan samenwerking met het Drentse Landschap. Enkele geïnterviewden hebben aangegeven dat boeren best bereid zijn mee te helpen bij het beheer. Ook is er een oproep gedaan aan het Drentse Landschap om meer uit handen te geven, mede om het wantrouwen bij de boeren weg te nemen.

De aanbevelingen zijn in het kort:

- probeer als boeren ook de kansen die liggen in natuurbeheer en natuurontwikkeling te zien en te benutten;
- probeer als boeren samenwerkingsverbanden aan te gaan, met boeren of met boeren en natuurorganisaties.

LITERATUUR

CLC (Centrale Landinrichtingscommissie) (1994)

Advies over basisinrichting ten behoeve van de land- en tuinbouw;
Utrecht

Provincie Drenthe (1995)

Landinrichting Zuidwolde-Noord; Projectnota

BIJLAGE

Bijlage 1 Nederlandse grootte-eenheid

Nge: Nederlandse grootte-eenheid

De productieomvang van de bedrijven en van de verschillende productierichtingen is uitgedrukt in de Nederlandse grootte-eenheid (nge). De nge is evenals de sbe (standaardbedrijfseenheid) een maatstaf voor de economische omvang van agrarische bedrijven. De nge is gebaseerd op de saldi per diersoort en per hectare gewas. De nge-normen worden regelmatig herzien. In de bijlage zijn voor een aantal diersoorten en gewassen de nge-normen voor 1988 en 1996 opgenomen. Met de nge kunnen de verschillende onderdelen (dieren, gewassen) van een bedrijf onder één noemer worden gebracht. Dit biedt de mogelijkheid om de omvang van verschillende typen bedrijven te vergelijken. De nge mag dus niet worden gezien als een maatstaf voor de fysieke omvang (zoals het aantal dieren). Voorts wordt erop gewezen dat de nge een gestandaardiseerde maatstaf is. Dit houdt in dat het aantal nge aangeeft hoe groot een bedrijf zou kunnen zijn, uitgaande van het saldo dat onder normale omstandigheden verwacht zou mogen worden. Het werkelijke saldo kan in een bepaald gebied of in een bepaald jaar of op een bepaald bedrijf afwijken van het berekende (standaard)-saldo. Behalve voor de weergave van de omvang van de bedrijven en de verschillende productietakken, is de nge gebruikt om de bedrijven in te delen naar bedrijfstypen.

In tabel B1.1 zijn voor een aantal gewassen en diersoorten de nge-normen voor 1988 en 1996 opgenomen.

Tabel B1.1 Nge per dier respectievelijk hectare gewas voor 1988 en 1996

Dieren/gewassen	1988	1996
Melkkoeien	0,86	1,33
Jongvee < 1 jaar	0,19	0,23
Jongvee 1-2 jaar	0,24	0,34
Fokvarkens	0,26	0,28
Vleesvarkens	0,04	0,04
Fabrieksaardappelen	1,17	1,27